

भारत- ब्रिटन मुक्त व्यापार कराराने नव्या संधी

लक्ष्यवेध प्रतिनिधी

पंतप्रधान नरेंद्र मोदींनी २३ व २४ जुलै रोजी ब्रिटनचा दौरा केला. यापूर्वी नरेंद्र मोदींनी अनेकदा ब्रिटनला भेट दिली असली, तरी हा दौरा महत्वपूर्ण ठरला. या दौऱ्यामध्ये भारत आणि ब्रिटन यांच्यामध्ये मुक्त व्यापार करारावर स्वाक्षरी झाल्या. या मुक्त व्यापार करारामुळे भारतातून ब्रिटनला निर्यात होणाऱ्या वस्तूवरील शुल्क ब्रिटनकडून ९९ टक्के ते १०० टक्के कमी होईल. यामुळे भारतीय उत्पादनांना ब्रिटनचा बाजार खुला होईल. तर, भारताकडून देखील ब्रिटनमधून आयात केल्या जाणाऱ्या वस्तूवरील आयात शुल्क ८५ ते ९० टक्क्यांनी कमी होणार आहे. याचा दोन्ही देशांना दिव्यकालीन फायदा होणार आहे.

ब्रिटनमध्ये बोरिस जॉन्सन पंतप्रधान असताना २०२१ साली या कराराच्या वाटाघाटींना सुरुवात झाली होती. भारत-ब्रिटन यांच्यात पार पडलेल्या आभासी शिखर परिषदेदरम्यान, नरेंद्र मोदी आणि बोरिस जॉन्सन यांनी 'सर्वसमावेशक धोरणात्मक भागीदारी' आणि पुढील दहा वर्षांसाठी 'भारत-ब्रिटन रोडमॅप २०३०'वर सहमती दर्शवली होती. बोरिस जॉन्सन यांना राजीनामा द्यावा लागल्यानंतर त्यांच्या पक्षाच्या लिझ ट्रस पंतप्रधान झाल्या; पण त्यांनाही अवघ्या सहा आठवड्यांमध्ये राजीनामा द्यावा लागला. त्यानंतर पंतप्रधान झालेल्या ऋषी सुनक जवळपास पावणेदोन वर्षे टिकले. जुलै २०२४ साली त्यांच्या नेतृत्वाखाली झालेल्या निवडणुकीत सत्ताधारी हुजूर पक्षाला दारुण पराभव पत्करावा लागला. डाव्या विचारांच्या मजूर पक्षाला दोन तृतीयांश बहुमत मिळून सर कीर स्टामर पंतप्रधान झाले. त्यांचे सरकार एक वर्ष पूर्ण करत असताना त्यांच्याही पक्षात फूट पडली. ब्रिटनच्या अर्थव्यवस्थेवरील कर्जाचा बोझ वाढत असून, वित्तीय तूट कमी होत नाही.

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी नुकताच ब्रिटन दौरा केला. या दौऱ्यात मुक्त व्यापार करार झाल्याने हा दौरा विशेष ठरला. मुक्त व्यापार सुरू झाल्यानंतर दोन्ही देशांमधील एका वर्षातील व्यापार ३३ अब्ज अमेरिकन डॉलर्सपर्यंत वाढू शकतो. यामुळे दोन्ही देशात आर्थिक विकासाच्या आणि रोजगाराच्या नव्या संधी निर्माण होणार आहेत.

ब्रिटन आणि अमेरिका तसेच ब्रिटन आणि युरोपीय महासंघामध्येही मुक्त व्यापार करार झाले आहेत. सध्याच्या अस्थिर परिस्थितीत ब्रिटन हा भारत, युरोप आणि अमेरिकेला जोडणारा पूल असल्याचे चित्र निर्माण करण्याचा स्टामर यांचा प्रयत्न आहे. स्टामर पंतप्रधान बनल्यावर नरेंद्र मोदींनी त्यांचे अभिनंदन करण्यासाठी फोन केला होता. तेव्हाही त्यांच्यामध्ये मुक्त व्यापार करारासंबंधात चर्चा झाली होती. नोव्हेंबर २०२४ साली ब्राझीलमधील 'जी२०' नेत्यांच्या शिखर परिषदेच्या तसेच जून २०२५ साली कॅनडात पार पडलेल्या 'जी ७' परिषदेच्या पाश्चिमीवर मोदी आणि स्टामर यांच्यात भेट झाली होती. एप्रिल २०२५ साली पहलगाममधील दहशतवादी हल्ल्यानंतर दोन्ही नेत्यांनी पुन्हा चर्चा केली होती. त्यानंतर २४ जुलै २०२५ रोजी भारत आणि ब्रिटन यांच्यात मुक्त व्यापार करारासंबंधी मतैक्य झाल्याची घोषणा करण्यात आली. हा भारताने आतापर्यंत केलेल्या मुक्त व्यापार करारातील सर्वात व्यापक असून, त्यात वस्तू, सेवा, मूळ नियम, आयपीआर, सरकारी खरेदी, डिजिटल, दूरसंचार, वित्तीय सेवा,

पर्यावरण आणि श्रम यांसह विस्तृत क्षेत्रांचा समावेश आहे. या करारातील संपूर्ण तपशील अजून उघड झाले नसले, तरी असे म्हटले जाते की, यामुळे भारतातील कुशल तंत्रज्ञाना ब्रिटनमध्ये दोन वर्षांपर्यंत काम करणे शक्य होणार आहे.

मुक्त व्यापार करारामुळे भारत आणि ब्रिटन यांच्यात आर्थिक विकासाच्या आणि रोजगाराच्या नव्या संधी निर्माण होणार आहेत. प्रामुख्याने या कराराचा भारतीय युवकांना फायदा होणार आहे. यामुळे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर काम करण्याच्या संधी वाढतील. माहितीनुसार या करारामुळे तंत्रज्ञान, तंत्रज्ञान सेवा, वित्तीय सेवा, व्यावसायिक सेवा, शिक्षणाशी संबंधित सेवांचा भेट लाभ होईल. या करारामुळे भारताच्या श्रमकेंद्री निर्यात क्षेत्र कापड, चामडे, शूज, फर्निचर, रत्न आणि दागिने, तथा खेळांशी संबंधित उत्पादनांना ब्रिटनच्या बाजारात कस्मुक पोहोचता येईल. सध्या ब्रिटन दरवर्षी २३ अब्ज डॉलर्सची अशा प्रकारची उत्पादन आयात करत. ज्यामुळे भारतात उत्पादन आणि रोजगारात वाढ होईल. भारत आणि ब्रिटन यांच्यात झालेल्या मुक्त व्यापार कराराचा फायदा कृषी, वस्त्रोद्योग, प्लास्टिक्स, मरिन प्रोडक्ट्स, रसायने आणि अभियांत्रिकी वस्तूंच्या निर्यातीचा भारताला फायदा होणार आहे. सध्या भारतीय उत्पादनांवर ब्रिटनमध्ये सरासरी आयात शुल्क १५ टक्क्यांवर आहे ते ३ टक्क्यांवर मुक्त व्यापार करारानंतर येईल. मुक्त व्यापार करारामुळे भारतीय आयटी, टेक आणि फार्मा कंपन्यांना ब्रिटनमध्ये गुंतवणूक आणि व्यापाराच्या विस्ताराच्या नव्या संधी मिळणार आहेत. ब्रिटनचे पंतप्रधान कीर स्टामर यांनी दोन्ही देशांसाठी ऐतिहासिक आणि नवी सुरुवात आहे. यूकेमधील हाय टेक मशीनरी आणि इतर वस्तूवरील टॅरिफ घटल्यानं भारतातील उत्पादन क्षेत्राला प्रोत्साहन मिळेल. दोन्ही देशांनी स्टार्टअप, ग्रीन एनर्जी, फिनटेक सारख्या कंपन्यांमध्ये गुंतवणूक वाढवण्यासाठी रोडमॅप केला आहे.

भारत-इंग्लंड मुक्त व्यापार करारामुळे महाराष्ट्रातील शेतकरी, कारागीर आणि सेवा क्षेत्राला मोठ्या प्रमाणात फायदा होणार आहे, असे ट्रीट मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी केले आहे.

(पान ४ वर)

सोलापूर

तरुण भारत

आश्विन

देशाच्या राजधानीतील 'पॉवर कॉरिडोर्स'मध्ये सध्या एकच प्रश्न विचारला जात आहे. तो म्हणजे असं अचानक नेमकं काय झालं? की उपराष्ट्रपतींनी राजीनामा दिला. अर्थातच त्या प्रश्नाचे उत्तर ज्या मोजक्याच व्यक्तींकडे आहे, त्यांच्याकडून त्याचा खुलासा लगेचच होईल; अशी शक्यता कमीच. त्यामुळे दिल्लीच्या 'पॉवर कॉरिडोर्स'मध्ये आणखी एका अशा घटनेची भर पडली आहे, ज्याचे उत्तरही कदाचित काही वर्षांनीच मिळू शकेल. मात्र, तोपर्यंत सावल्यांचा अर्थात थिअरीजचा खेळ सुरूच राहणार आहे.

वेधक

पार्थ कपोले

सं

सदेचे पावसाळी अधिवेशन अपेक्षेपेक्षाही वादळी ठरले आणि तेही आगदी पहिल्या दिवसापासूनच. पहिल्या दिवशी नेहमीप्रमाणेच गदरोळने कामकाजाला सुरुवात झाली होती. दोन ते तीन वेळा कामकाजात अडथळा येणे, कामकाज तहकूब होणे आणि पुन्हा कामकाज सुरू होण्याची प्रक्रिया घडली होती. लोकसभेच्या सभाधारी आणि विरोधी अशा एकूण १४५ खासदारांनी न्या. वर्मा यांच्याविरोधात महाभियोग चालविण्याचा प्रस्ताव लोकसभेच्या अध्यक्षांना सादर केला होता. विशेष म्हणजे, अन्य बऱ्याच मुद्द्यांवर मतभेद असतानाही या मुद्द्यावर मात्र एकमत घडविण्यात सरकारला यश आले होते. त्यामुळेच महाभियोगाच्या ठावावर लोकसभेचे विरोधी पक्षनेते राहुल गांधी यांनीही स्वाक्षरी केली होती. त्याचप्रमाणे अन्य बऱ्याच विरोधी पक्षांनी याबाबतीत सरकारसोबत येण्याची भूमिका घेतली होती. असाच ठाव राज्यसभेतही जवळपास ६३ खासदारांच्या स्वाक्षरीसह तत्कालीन राज्यसभा सभापती आणि उपराष्ट्रपती जगदीप धनखड यांच्याकडेही आला. त्यांनी तो दाखल करून घेतला (असे म्हणतात...) आणि लोकसभेतही असाच प्रस्ताव आला आहे का, अशी सभागृहात उपस्थित संसदीय कामकाज राज्यमंत्री अर्जुन राम मेघवाल यांना विचारला. मेघवाल यांनी हो म्हणताच, धनखड यांनी पुढवी प्रक्रियाही समाजवृत्त सांगितली. येथपर्यंत सर्वकाही आलबेल असल्याचेच चित्र होते. मात्र, रात्री दहा वाजेच्या सुमारास अचानकच प्रकृतीच्या कारणास्तव आपण आपल्या पदाचा राजीनामा देत असल्याचे 'ट्विट' धनखड यांच्या कार्यालयाकडून करण्यात आले. त्यानंतर मोठी खळबळ उडाली आणि सर्वत्र 'असं अचानक नेमकं काय झालं?' असा प्रश्न विचारण्यात येऊ लागला. प्रसारमाध्यमांची तर शब्दशः तारांबळ उडाली. वृत्तवाहिण्यांचे प्रतिनिधी तातडीने लाईव्ह गेले आणि वृत्तपत्रांच्या प्रतिनिधींनी काही मिनिटांतच बातमी पाठवतो, असे सांगून अगोदर बातमी पाठवली आणि प्रथम आपापल्या सूत्रांना आणि मग परस्परंना फोन करून तोच प्रश्न विचारला. मात्र, त्याचे उतर आजतागायत कोणाकडेही नाही. आता ज्या प्रश्नाचे खरे उतर माहिती नसते आणि ते लवकर मिळण्याची शयता नसते, तेव्हा सुरू होतात विविध प्रकारच्या 'थिअरीज'. दिल्लीत सध्या केवळ 'थिअरीज'चीच चलती आहे.

पहिली थिअरी म्हणजे बिहार विधानसभा निवडणूक डोळ्यासमोर ठेवून बिहारी व्यक्तीस उपराष्ट्रपती करण्याचे असल्याने धनखड यांचा राजीनामा आला. दुसरी

थिअरी म्हणजे केंद्रीय मंत्रिमंडळाचा विस्तार होणार असून, त्यासाठीच जागा रिकाम्या करण्यासाठी राजीनामा द्या, सांगण्यात आले. या दोन थिअरीज जोर पकडत असतानाच राजीनाम्यानंतर २४ तासांनी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचे दोन ओळींचे 'ट्विट' आले. त्यात त्यांनी धनखड यांना विविध पदांवर राहून देशाची सेवा करण्याची संधी मिळाली, एवढेच नमूद केले होते. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचे 'ट्विट' शक्यतो असे नसतात. आपल्या राजकीय विरोधकांनाही ते दिलखुलासपणे शुभेच्छा देत असतात. त्यामुळे धनखड यांच्या राजीनाम्याविषयीचे पंतप्रधानांचे काहीसे कोरडे 'ट्विट' वाचून तिसरी थिअरीही चर्चेत आली. या तिसऱ्या थिअरीनुसार न्या. वर्मा यांच्या महाभियोग प्रस्तावावरून धनखड यांचा राजीनामा झाला असावा, अशी चर्चा आहे, तर त्या थिअरीनुसार, राज्यसभेत महाभियोग प्रस्ताव येईल; यासंबंधीचे कस्युनिकेशन उपराष्ट्रपती कार्यालयातर्फे सरकारशी झाले नाही.

त्याचप्रमाणे राज्यसभेत सभागृह नेता उपस्थित नसताना केवळ विरोधी पक्षांच्या ६३ खासदारांच्या स्वाक्षरी असलेला ठाव मांडण्यात येणे आणि त्यास राज्यसभा सभापतींनी परवानगी देणे, हे सरकारसाठी अतिशय धक्कादायक होते. कारण, लोकसभेप्रमाणेच राज्यसभेतही सरकार-विरोधी पक्ष यांच्या संयुक्त महाभियोग प्रस्ताव मांडण्याची सरकारची तयारी होती, जेणेकरून या अतिशय महत्त्वाच्या मुद्द्यावर सरकार-विरोधी पक्ष एकत्र असल्याचा संदेश देणे शक्य होईल. मात्र, धनखड यांच्या चपळाईने असे करणे शक्य झाले नाही. याच थिअरीनुसार, यानंतर धनखड यांना दोन वरिष्ठ केंद्रीय मंत्र्यांचे फोन गेले आणि तेथे त्यांनी नाराजी व्यक्त केली. त्याचप्रमाणे पंतप्रधानाही धनखड यांच्या या कृत्याने नाराज असल्याचे सांगण्यात आले. त्यावर धनखड यांनी, आपण जे केले, ते नियमानुसार केले, असे प्रत्युत्तर दिले आणि वरिष्ठ केंद्रीय मंत्र्यांसोबत धनखड यांचा संवाद काहीशा आक्रमक पद्धतीने झाला.

मात्र, यानंतर काही तासांतच धनखड यांनी राष्ट्रपती द्रौपदी मुर्मू यांची भेट घेऊन आपला (पान ४ वर)

हरवलेंला

श्रावण सुरू झाल्यानंतर सणांची रेलचेल सुरू होणे आणि आनंदलहरींमध्ये भिजण्याची संधी मिळणे ही एकेकाळी सरधोपट जगण्याला हिरवे वळण देणारी गोष्ट होती. आज मात्र शहरांमध्ये श्रावणातील झुले नाहीत की घरोघरी ऐकू येणाऱ्या कहाण्या नाहीत. शिवामूर्त, मंगळागौरीचे पूजन, जिवतीची पूजा, शुक्रवारचे हळदी-कुंकू किती घरात होते हादेखील प्रश्न आहे. पण तरीही श्रावणाचे अप्रूप आहेच. ते कमी झालेले नाही.

प्रासंगिक

उर्मिला बाजोपाध्ये

श्रा

वण मास... किती सुरेल, पवित्र आणि सजीव...! पावसाच्या सरीसोबतच भक्तिभावाने ओथंबून वाहणारा, देवपूजेमुळे गजबजणारा, कथाकीर्तनांनी नादमय झालेला... मात्र प्रत्येक दिवशी देवळांसमोरच्या रांगा आणि प्रत्येक घरी व्रते, उपास, संकल्प यांची लगबग बघणारी, अनुभवणारी पिढी नक्कीच आज तो श्रावण कुठे हरवलाय, याचा विचार करत असेल. पूर्वी श्रावण हा केवळ महिना नसायचा, तर एक उत्सव असायचा.

दिवसा-प्रहरानुसार विविध विधी, व्रते, कथा, कहाण्या, हरिपाठ, नामाचा जागर, नागपंचमीसारख्या सणांनिमित्त होणारी निसर्गपूजा, रक्षाबंधनाचा स्नेहबंध या सगळ्यांचे संमिश्रण म्हणजे श्रावण. या संपूर्ण महिन्यात घराघरात गोडधोडाचा

सुगंध दरवळायचा. आजीच्या कहाण्यांनी पहाट प्रसन्न व्हायची. आईच्या आरत्यांनी देवघरात नाद निर्माण व्हायचा. देव्हान्यातला तेवणारा दिवा पावसाळी संघाकाळ अधिक देखणी करून जायचा. श्रावणाच्या आठवणींचा गाभा आजही अनेकांच्या मनात असाच आहे.

पूर्वी शाळांमध्ये या महिन्यात श्रावण महोत्सव साजरा व्हायचा. मुला-मुलींकडून कविता, नृत्य, फॅन्सी ड्रेस, भजने असे कार्यक्रम सादर व्हायचे. त्यात एक वेगळ्याच आनंद असायचा. दर सोमवारी शाळा लवकर सुटायची. त्या दिवशी आवर्जून शंकराच्या देवळात जायचे, मनोभावे पूजा करायची आणि घरी येऊन लवकर उपावास सोडायचा हा परिपाठच होता. या महिन्यात कार्यानुभवही महत्त्वाचा असायचा. काही मुली घरीच भावासाठी राख्या करायच्या तर काही बनवून विकायच्या. वेगवेगळ्या प्रकारच्या रांगोळ्या घालायच्या. यातही आपल्या दारासमोरची रांगोळी वेगळी, वेधक कशी होईल, याचा विचार करत अनेक प्रयोग केले जायचे.

मुलींमधील कलागुणांची जणू ती कार्यशाळाच असायची. अंगणात रांगोळ्या घालण्यापासून झेंडूच्या माळा करेपर्यंत आणि पुराणाच्या स्वयंपाकात आई-काकूला मदत करण्यासाठी डावी-उजवी बाजू बघत नैवेद्याचे ताट वाढण्यापर्यंतचे सगळे संस्कार या महिन्यात हसतखेळत व्हायचे. म्हणूनच व्रतवैकल्यांचा गजर करणारा श्रावण हा निसर्गाच्या आणि संस्कृतीच्या सहवासात रममाण होणारा काळ असायचा. मात्र, आज याचे स्वरूप बदलले आहे. तसा तर माणसही बदलला आहे आणि निसर्गही बदलला आहे.

माणसाची जीवनशैली तर आमूलाग्र बदलली आहे. आता सणांचे स्वरूप इन्स्टाग्राम स्टोरीपुरते मर्यादित झाले आहे. श्रावणातल्या उपवासाची जागा डाएट चार्टने घेतली आहे. कथा ऐकण्याची जागा ऑडिओ बुक किंवा व्हिडीओ यांनी व्यापली आहे.

आता बऱ्याच घरांमधून आजी-आजोबांच्या तोंडचे नव्हे तर, यूट्यूबवरील गुरुजींच्या तोंडचे मंत्रोच्चार कानी पडतात. देवळात जाणे म्हणजे ट्रॅफिकमध्ये अडकणे असे समजत घरातूनच हात जोडले जातात. थोडक्यात, देवघरात शांतता, कथा ऐकणारे हरवले, मॉलमध्ये 'श्रावण सेल' आहे, पण ओवाळायचे हात हरवले अशी आजच्या श्रावणाची कथा आहे.

ग्रामीण भागात काही अंशी या महिन्याचे महत्त्व जाणवते. तेथे अजूनही जिवतीची पूजा होते. झाडांवर झुले लागातात. हारासाठी फुले बाजारात नव्हे तर, परसदाराच्या वेलींवर मिळतात. पण शहरांच्या धकाधकीत श्रावणाचा साज मात्र हरवला आहे. तो साजरा करण्याइतकी सबड निसर्ग आणि माणूस या दोघांकडेही उरलेली नाही. आता तर श्रावणात ऊन-सावलीचा खेळ खेळणारा पाऊसही मुसळधार कोसळत प्रलय घडवत आहे. तो आपली ओळख विसरून विध्वंस घेऊन येताना दिसत आहे. पूर्वी झाडांच्या सळसळीत, चिमण्यांच्या किलबिलाटात, थंड वाऱ्याच्या गारव्यात श्रावण अवतरत असे. अलिकडच्या काळात तो गर्जत येतो आणि अंगणासमोर न नाचता थेट घरात घुसून उन्मादी अवतार दाखवून जातो. ऋतुचक्राचा हा बदलता अंदाजही श्रावणाला वेगळी किनार देणारा आहे. पूर्वी सणवारात एक सामूहिकता होती. आताच्या वैयक्तिकतेच्या युगात मात्र श्रद्धा म्हणजे व्ह्युअल आरती...

(पान ४ वर)

विश्वसंघाव

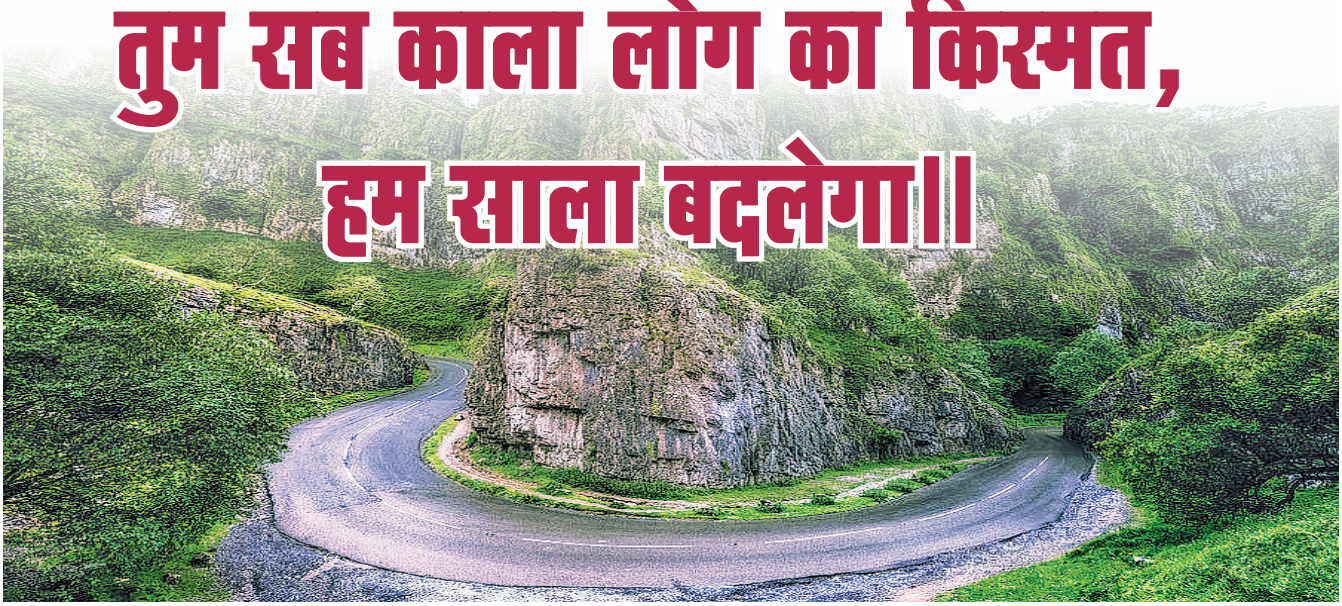
मल्हाव कृष्ण गोब्रले

तपन सिन्हा हे एक प्रसिद्ध बंगाली चित्रपट दिग्दर्शक होते. सत्यजित राय (१े हा चुकीचा उच्चार), मृणाल सेन, ऋत्विक घटक आणि तपन सिन्हा ही बंगाली चित्रपट क्षेत्रातली महत्त्वपूर्ण चौकडी मानली जाते. १९७० साली तपन सिन्हांनी बंगाली भाषेत ‘सगीना महतो’ नावाचा चित्रपट काढला. हिंदी चित्रपटातला महानायक दिलीपकुमार हा या चित्रपटाचा नायक होता. दिलीपकुमार उर्फ युसूफ खानने प्रादेशिक भाषेत काम केलेला हा एकमेव चित्रपट. दार्जिलिंग परिसरातले चहाचे मळे इंग्रजांच्या मालकीचे होते. हे मळेवाले गैरे लोक स्थानिक कामगारांना पिळून काढत. त्यांच्याविरुद्ध काम गारांना संघटित करणाऱ्या सगीना महतो या खऱ्याखुऱ्या मजदूर नेत्यावर आधारलेला हा चित्रपट तिकीटबारीवर चांगलाच यशस्वी झाला. मग १९७४ साली तपनदांनी त्याच कथेवर ‘सगीना’ हा हिंदी चित्रपट काढला.

हिंदीमध्ये दिलीपकुमार, राज कपूर आणि देवानंद या तीन महानायकांचे संगीतकार आणि गायक जवळपास पक्के ठरलेले असायचे. दिलीपकुमार नायक म्हटला की, संगीतकार शंकर-जयकिशन आणि आवाज मुकेश किंवा मन्ना डे; देवानंद नायक म्हणजे संगीत सचिन देव बर्मनचे आणि गायक रफी किंवा किशोर अशी समीकरणे ठरलेली होती.

तपनदांच्या या हिंदी ‘सगीना’मध्ये नायक दिलीपकुमार होता, पण संगीत सचिन देव बर्मन यांचे, तर आवाज किशोर कुमारचा होता. दिलीपकुमार आणि ओमप्रकाश यांच्यावर चित्रित झालेल्या एका विनोदी गाण्यात गीतकार मझरुह सुलतानपुरी लिहितात, ‘साला मैं तो साहब बन गया... ये झूट मेरा देखो, ये बूट मेरा देखो, जैसे गोरा कोई लंघन का.’

आपणा सगळ्यांनाच केव्हा ना केव्हा हा अनुभव येतो की, नेहमी आपल्या बरोबर हप्सून- खेळून राहणारा एखादा सहकारी, मित्र जरा कच्चा पदावर गेला, त्याला जरा मान- प्रतिष्ठा-पैसा मिळाला की, तो लगेच ‘साहेब’ बनतो. नुसत्या पदाने नव्हे, तर लगेच तो स्वतःला, आत्ताच आपण ‘लंघन’

(लंडन) वरून उतरलोत, असे समजायला लागतो. त्याच्या नजरेत, तुम सब काला लोग का किस्मत, हम साला बदलेगा।।

‘आम्ही गेरे लोक रंगाने आणि वंशानेसुद्धा श्रेष्ठ आहोत आणि जगातले इतर सर्व रंग आणि वंश आमच्यापेक्षा नीच आहेत. त्यामुळे जगावर राज्य करणे, हे मुळी आमचे दैवदत्त कार्यच आहे. आम्ही या काळ्या पिवळ्या- लाल रंगांच्या नि हलक्या वंशांच्या लोकांना गुलाम म्हणून वागवू आणि हळूहळू त्यांना सुधारून सुशिक्षित नि सुसंस्कृत बनवू,’ असा अहंगड- ‘सुपिरिऑरिटी कॉम्प्लेक्स’ युरोपातील गोऱ्या रंगाच्या लोकांना होता.

आजही आहे. या भावनेवर आधारित एक कविता रुडयार्ड किपलिंग या सुप्रसिद्ध ब्रिटिश साहित्यिकाने लिहिली. तिचे नाव ‘व्हाईट मॅन्स बर्डन.’ या कवितेत त्याने हीच भावना अभिव्यक्त केली की, आशिया-आफ्रिकेतील काळ्या-पिवळ्या लोकांना सुधारणे, हे जॉन बुलच्या खांद्यावरचे ओझे आहे तर अमेरिकेतल्या लाल (रेड इंडियन्स) लोकांना सुधारणे हे अंकल सॅमच्या खांद्यावरचे ओझे आहे. वृत्तपत्रीय आणि साहित्यिक परिभाषेत ब्रिटनला जॉन बुल तर अमेरिकेला अंकल सॅम असे म्हटले जाते. रुडयार्ड किपलिंगला आपल्या गोऱ्या रंगाचा आणि अँग्लो-सॅक्सन वंशाचा भयंकर अभिमान होता.

याची उलट बाजू म्हणजे तो काळ्या लोकांचा भयंकर तिरस्कार करीत असे. त्यांना तुच्छ, हलके, गुलाम बनण्याच्या लायकीचे समजत असे. गंमत म्हणजे त्याचा जन्म १८६५ साली मुंबईत झाला. कारण त्यावेळी त्याचा बाप लॉकवुड किपलिंग हा मुंबईच्या प्रसिद्ध ‘जे. जे. स्कूल ऑफ आर्टस्’चा प्रिन्सिपॉल होता.

लहान मुलांना फार प्रिय असलेल्या ‘जंगलबुक’ आणि त्यातल्या ‘मोगली’ या व्यक्तिरेखेचा निर्माता असणारा हारुडयार्ड किपलिंग भारतीय लोकांचा मनःपूर्वक द्वेष करायचा. कारण ते रंगाने काळे होते नि वंशाने अँग्लो-सॅक्सन, ग्रीको रोमन, जर्मनिक वगैरे उच्च बीजाचे नसून अनेक सरमिसळ वंशांचे होते. ‘चड्डी पहन के फूल खिला है’ अशी मोगलीची गोंडस व्यक्तिरेखा रेखाटणारा हा लेखक मनाने विषारीक होता.

युरोपीय गोऱ्या कातडीच्या लोकांना आपल्या रंगाचा आणि शोधली. अरेच्या! या नव्या शोधलेल्या किंवा जुन्याच, पण नव्याने संबंध प्रस्थापित झालेल्या खंडांमधले लोक शस्त्रास्त्रांमध्येआमच्यासारखे प्रगत नाहीत. मग लुटा त्यांना, ठार मार. बाटवून खिश्चन बनवा. अरेच्या! हे सगळे आम्ही सहज करू शकलो की! म्हणजे मग आम्ही नक्कीच श्रेष्ठ आहोत. आमचा रंग, आमचा वंश, आमचा धर्म

श्रेष्ठच आहेत. म्हणून तर आम्ही या सगळ्या काळ्या- पिवळ्या-लाल कातडीच्या लोकांना जिंकू शकलो. देवाने आम्हाला गौरतर लोकांवर राज्य करण्यासाठीच जन्माला घातले आहे.

अहंगंड हा माणसाला अफू सेवनाप्रमाणेच उन्मादी बनवतो. गंमत म्हणजे हा उन्माद मुख्यतः पश्चिम युरोपातल्या लोकांना आणि पश्चिम युरोपचेच ‘एक्सस्टेन्शन’ असलेल्या अमेरिकन लोकांना आहे. ते पूर्व युरोपीय देशांना पण आपल्यात धरत नाहीत. कारण रशिया, पोलंड, रूमेनिया, बल्गेरिया इत्यादी पूर्व युरोपीय देशांचे लोक रंगाने गेरे असले, तरी वंशाने ‘स्लाव्ह’ आहेत.

स्लाव्ह म्हणजेच स्लेव्ह किंवा गुलाम. तसेच धर्माने ते ख्रिश्चनच असले तरी त्यांचा पंथ पश्चिम युरोपप्रमाणे कॅथलिक किंवा प्रोटेस्टंट नसून ग्रीक ऑर्थोडॉक्स हा आहे.

आता आधुनिक काळात प्रभावी शस्त्रास्त्रे, प्रभावी सैन्यशक्ती, या दोन्हींच्या बळावर यशस्वी राजकारण, त्यातून सर्वत्र मिळणारे विजय, त्यातून मिळणारी संपत्ती, सुबत्ता, त्या बळावर विज्ञान-तंत्रज्ञानात आणखी प्राप्ती, असे एका पाठोपाठ एक वैभववाचे टप्पे गोऱ्या लोकांनी गाढले. त्यामुळे विविध शास्त्रीय क्षेत्रातले गुणवत्तेचे निकष पण त्यांनीच ठरवले.

उदा. अॅन्श्रोपोलॉजी म्हणजे मानववंशशास्त्र ही विज्ञानशाखा त्यांनीच ठरवली. मग कवटीचा अमुक आकार हाच आदर्श; नाक, ओठ, जबडा यांची अमुक ठेवण हीच श्रेष्ठ; केसांचे वळण, कातडीचा रंग, एकूण देहाचा बांधा अमुक प्रकारचा असेल, तोच श्रेष्ठ ही सगळी लक्षणे त्यांनीच ठरवली. मोठे डोके, सरळ नाक, सरळ केस, गोरा रंग, निळे डोळे, उंच बांधा असणारे युरोपीय लोकच श्रेष्ठ. बाकी सगळे तुच्छ.

दुर्दैवाने शतकानुशतके राजकीय गुलामगिरीत काढल्यामुळे काळ्या लोकांना स्वतःला पण तसेच वादू लागले. आसने, प्राणायाम, ध्यान यांचे महत्त्व सांगणारे साधू-संत हे येदे; हाफर्पट घालून संघ शाखेत जाणारे तर अगदीच येदे. पण गोऱ्या लोकांनी ‘योगा’ म्हणून तंगड्या वर केल्या की, मात्र ती फॅशन. गोऱ्या लोकांनी घाणेरड्या, घळघळीत, नाडी लोंबणाऱ्या चड्ड्या घातल्या की, त्या बर्मुडा पॅट्स! तर, ब्रिटनमधल्या सॉर्मरसेट परगण्यात ‘चेडर गॉर्ज’ नावाचा एक डोंगराळ भाग आहे. या चुनखडीच्या डोंगरांमध्ये अनेक गुहा आहेत. त्यापैकी एका गुहेत एक पूर्णाकृती मानवी सांगाडा सापडला. त्याच्या नानाविध प्रकारच्या परीक्षांनंतर असे आढळले की, हा माणूस आजपासून १० हजार वर्षांपूर्वी या ठिकाणी वस्ती करून राहिला होता.

तो दगडी हत्यारांनी शिकार करून आणि कंदमुळे खणून काढून उपजीविका करत होता. त्याचा जबडा, ओठ, नाक यांची ठेवण साधारण आजच्या ब्रिटिश माणसासारखीच होती. त्याचे डोळे निळे होते. पण...पण त्याचा रंग मात्र काळा होता. संशोधन करणारे पुरातत्त्व शास्त्रज्ञ म्हणतात की, हंगेरी, लक्सॅमबर्ग, स्पेन इत्यादी देशांमध्येही असेच अवशेष आढळले आहेत. त्यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, १० हजार वर्षांपूर्वी सर्वसाधारण युरोपीय माणूस रंगाने काळाच होता. नंतरच्या निओलिथिक आणि ब्रॉझ युगात पूर्वेकडून म्हणजे आशिया खंडातून गोरी किंवा उजळ रंगाची माणसे युरोपात स्थलांतरित होत गेली.

बी.बी.सी. ने काही पुरातत्त्व शास्त्रज्ञांना विचारले की, इ. स. २००० ते २०२५ या काळातली कोणती नवी घटना तुम्हाला लक्षणीय वाटते. त्यावरचे हे एका मान्यवर वैज्ञानिक महिलेचे उत्तर आहे. मग आता? काला लोग का किस्मत बदलेगा? (लेखक प्रसिद्ध स्तंभलेखक आहेत.)

सुखदात्म

डॉ. अविनाश मोहवील

नुकतीच एक शॉर्ट फिल्म बघितली. एका डिपार्टमेंटल स्टोअरमध्ये वडिलांसोबत दोन मुली खरेदी करीत असतात. खेेदी सुरू असताना अचानक लहान मुलीचा मोठ्या मुलीला धक्का लागतो.

तिच्या हातातील वस्तू खाली पडते. ती पोर ती वस्तू उचलून घेते; जिचा धक्का लागून ती वस्तू पडली ती लहान मुलगी मात्र शांत आणि काहीही न झाल्यासारखी बसलेली असते. वडिलांच्या ही गोष्ट लक्षात येते व ते तडक त्या लहान मुलीला टोकतात. खरे तर असे झाल्यामुळे तिने ‘सॉरी’ म्हणायला हवे असते, पण ती म्हणत नाही. वडील तिला आग्रहाने सॉरी म्हणायला लावतात. तिचा आडमुठेपणा सुरूच असतो. वडील वेगवेगळ्या प्रकारे तिला समजावतात. प्रेे ने सांगून बघतात, रागावून बघतात, परंतु ती हट्टी पोर अजिबात सॉरी म्हणत नाही.

आपल्या वडिलांना राग येतोय हे पाहून मोठी मुलगी समजूतदारिने ‘बाबा जाऊ द्या’ असे म्हणते. मात्र, बाबांना याच प्रसंगी त्या चिमुरडीला तिच्या आयुष्यातील एक अत्यंत महत्त्वाचा पाठ शिकवायचा असतो. सॉरी म्हणता येण्याचा.

खरे तर ‘सॉरी’ हा छोटासा शब्द आहे, परंतु उच्चारायला अनेकांना फार कडीण जातो. मुळात या बाबतीत इंग्रजी भाषेचे आभार मानायला हवे की, एका शब्दात काम होऊन जाते. अन्यथा मराठी भाषेत आपल्याला ‘मला माफ करून दे’ एवढे वाक्य बोलावे लागते. इंग्रजी भाषेतील आपण जे अनेक शब्द मराठीतले आहेत असे म्हणून वापरतो, त्यापैकीच एक म्हणजे सॉरी. परंतु हा एक शब्द उच्चारायला अनेकांना फार जड जाते. कारण हा शब्द केवळ साधा शब्द नाही तर तो मानवी प्रवृत्तिदर्शक शब्द आहे. लहानपणापासून आपली वाढ होत असताना आपले व्यक्तिमत्त्व जसे तयार होते त्यावर या शब्दाचे उच्चारण ठरते. प्रत्येकच व्यक्ती कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपाचे इगो घेऊन म ठेी होत असते. कुणाला बुद्धिमत्तेचा इगो, कुणाला रूपाचा, कुणाला संपत्तीचा तर कुणाला वय़ाचाही इगो असतो. याशिवाय लिंगभेदानुसारदेखील इगो असतात. माणसांचे, म हिलांचे, मुलांचे, मुलींचे वेगवेगळे इगो नैसर्गिकरीत्या तयार होत असतात. हे इगो तयार होणे काही प्रमाणात चांगले असते. कारण त्यामधूनच स्वाभिमानाची जोपासना होते व आपण स्वत्व जपण्याचा प्रयत्न करतो.

यामधूनच आत्मविश्वास निर्माण होत राहतो. म्हणूनच काही प्रमाणातील इगो हा व्यक्तिमत्त्वाच्या सकारात्मक विकसनाकरिता उपयोगीच असतो. परंतु याची सीमारेषा फार तथर्थ आहे. हाच वेगवेगळ्या प्रकारचा इगो जेव्हा आपल्या व्यक्तिमत्त्वावर आरूढ होतो त्यावेळी खरी अडचण होते. कारण त्या प्रकारामध्ये मी सर्वोत्तम व कधीही न चुकणारा व मी कशाला कुणाचे ऐकायचे अशा पद्धतीचा एक सुपर इगो तयार होतो, ज्यामधून सॉरी न म्हणण्याची किंवा म्हणता न येण्याची प्रवृत्ती बळावत जाते. मी सॉरी म्हटल्याने माझा स्वाभिमान दुखावला जाणार आहे, अशी अत्यंत चुकीची भावना निर्माण होते. लहान मुलांध्ये ती चिडखोरपणाम ुळे निर्माण होते तर मोठ्या व्यक्ती ध्ये सुपर इगो ुळे तयार होते. त्या शॉर्ट फिल्ममध्ये तोच सुपर इगोचा प्रकार पुढे दाखविला आहे. त्या मुलीला समजावण्यामध्ये वडील यशस्वी होतात व ती चिमुरडी तिच्या ताईला सॉरी म्हणते. पण अचानक एक बाई कानात इयरफोन लावून फोनवर बोलत त्या चिमुरडीच्याच अंगावरून तिला धक्का मारून पुढे निघून जाते. आपल्या वडिलांनी काही क्षणाआधीच शिकविलेला ‘सॉरी’ म्हणण्याचा पाठ तिच्या लक्षात असतो. त्या चाणाक्ष पोरीच्या लगेच लक्षात येते की, आपल्याला धक्का मारून गेलेल्या त्या बाईने आपल्याला ‘सॉरी’ म्हणायला हवे. पण ती तशीच निघून

सॉरी

गेल्यामुळे बाबांना विचारते की, “तुम्ही मला शिकविलं की सॉरी म्हणायचे, परंतु ती बाई सॉरी न म्हणता निघून गेली.” आता बाबांची पंचाईत होते.

आपल्या पोरीचे म्हणणे अगदी बरोबर आहे हे बाबांना पटल्यामुळे आता बाबांची दुसरी कसरत सुरू होते. आतापर्यंत त्यांना त्या चिमुरडीला सॉरी म्हणायला शिकवायचे होते. ते तिने म्हटल्यावर आता त्या मोठ्या झालेल्या बाईला समजावे लागणार होते. बाबा त्या बाईशी बोलण्याचा प्रयत्न करतात व तिला नम्रपणे समजावतात की, कशा प्रकारे तिने त्या चिमुरडीला धक्का दिला व तिने तिला सॉरी म्हणायला हवे. ती बाई एखादा कुणीतरी वेडा बोलतोय, असे समजून दुसरीकडे बघायला लागते. चिमुरडी पोर आपल्या बाबांकडे बघते.

तिच्या बघण्यात बाबांना त्या बाईकडून सॉरी म्हणून घेण्याची नितांत गरज जाणवते. ते परत प्रयत्न करून त्या बाईने सॉरी म्हणवे असे विनवतात. आपल्या मुलीला शिकविलेल्या तिच्या जीवनातील एका महत्त्वाच्या पाठाचे अस्तित्त्वच धोक्यात असल्याने त्यांचे प्रयत्न सुरू राहतात. ‘मी या पोरीची माफी मागू?’ त्या बाईचा सारखा हेका सुरू असतो. मी माफी मागणार नाही. आपली चूक झालीय हे तिला कळत असते, परंतु एका छोट्याशा पोरीला सॉरी म्हणायचे म्हणजे काय? तिचा इगो तिला परवानगी देत नाही. शेवटी तिच्या आडमुठेपणाला कंटाळून बाबा तो सर्व प्रकार त्या स्टोअरच्या मालकाला सांगतात व त्या बाईने सॉरी म्हणणे किती गरजेचे आहे

तसेच माझ्या लहान मुलीला मी यापुढे कधीच कोणताच पाठ शिकवू शकणार नाही, याची जाणीव ते त्या मालकाला करून देतात. तो मालक सर्व बाब समजून त्या बाईला तिने पोरीची माफी मागावी, अशी विनंती करतो. परंतु ती बाई त्यालाही जु ात नाही.

अंतिमतः तो स्टोअर मालक पोलिसांना बोलावून आणतो. त्या बाईने केला तो

सभ्यतेच्या मर्यादेचा भंग असतो. त्यामुळे पोलिस येऊन त्या बाईला अटक करतात व तिला त्या चिमुरडीला सॉरी म्हणायला बाध्य करतात. शेवटी ती चिडून व रडत सॉरी म्हणते व पोलिस तिला घेऊन जातात. तिचा तो इगो इतका जास्त वाढलेला असतो की, तिला चूक लक्षात आणूनही ती सॉरी हा एक छोटासा शब्द वापरणे कठीण जाते. शेवटी सॉरी म्हणणे किती महत्त्वाचे असते हा पाठ आपल्या पोरीला शिकविण्यासाठी त्या बाबांना फार कष्ट पडतात. कारण पटकन सॉरी म्हणणे अनेकांना जमतच नाही.

खरे तर सॉरी हा समोरच्या व्यक्तीच्या रागावर नियंत्रण मिळविण्यासाठी फारच उपयोगी शब्द आहे. कितीही राग आला असला, तरी सॉरी हा शब्द उच्चारल्यावर रागाची तीव्रता ५० टक्क्यांनी कमी होते. परंतु चूक होऊनही मनात जोपासलेले इगो बरेच वेळा तो उच्चारू देत नाही. सॉरी न म्हणणे हे खरे तर भूषणावह नाही. कारण चूक होत नाही असा व्यक्तीच या जगात राहू शकत नाही. आपले चुकले हे कळल्यावर त्वरित काळ, वेळ, वय हे काहीही न बघता सॉरी म्हणायला फार मोठे मन लागते. परंतु वाढत्या वयानुसार ते असेलच असे सांगता येत नाही.

कधी कधी तर आपल्या जवळच्या व्यक्तीला तिचे चुकत असतानादेखील केवळ बरे वाटावे म्हणूनही सॉरी म्हणावे लागते व ते देेखील आनंदाने करायला हवे. कारण ती व्यक्ती आपली असते. एका सॉरी म्हणण्यापेक्षा तिचे महत्त्व फार जास्त असते. अनेक मंडळींना असे सॉरी म्हणणे आपल्या प्रतिष्ठेला धक्का पोहोचविणारी गोष्ट वाटते. खरे तर ती आपल्या मापासांना व त्यांच्या मनाला जपणारी व सांभाळणारी गोष्ट आहे आणि जेथे आपले मानले तेथे इगो कुठे येतो?

संस्कृताकांऱ्या देशा

बमा गोळवलकव

‘संस्कार’ या शब्दाचा शब्दशः अर्थ आहे प्रक्रिया म्हणजे प्रोसेस. जीव जन्माला येतो त्यावेळी त्याला असलेली जन्मजात बुद्धी आणि उपजत उमज यांच्या मेळातून त्याचं व्यक्तिमत्त्व घडत जातं. ते सभोवतालच्या वातावरणात आणि आप्तस्वकीयांच्या गराड्यात विकसित होत जातं. कोणाकोणाचे आणि कशाकशाचे परिणाम त्यावर होऊन त्याला स्वतःचा असा आकार प्राप्त होतो. एकुणातच त्याच्यात असलेली रचनात्मकता, सृजनात्मकता आणि सकारात्मकता वाढीस लागावी.

तो जीव मोठा होऊन समाजात विधायक भर घालणारा व्हावा त्यासाठी त्याच्या अस्तित्मत्त्वावर शिक्षण आणि प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून शक्ति, सौहार्द, समयसूचकता,

व्यवहारज्ञान, नीतिमत्ता इत्यादी गुण विकसित व्हावेत म्हणून चहू अंगांनी प्रक्रिया केली जाते. अगदी लहानपणापासून त्या जिवाला योग्य सवयी लावण्यासाठी सारं कुटुंब झटत असतं. त्यानं अज्ञानतेपणानं केलेल्या चुका दाखवून देत, त्या दुरुस्त करवून घेत, त्या न करण्याविषयी तंबी देली जाते. ‘...पुन्हा अशी चूक करणार नाही.’ हे वदवून लिहवून घेतलं जातं. काही चांगलं कृत्य हातून घडलं तर त्या कृत्याचा झालेला चांगला परिणाम, निष्पन्न समजावून देणं. ते कृत्य केल्याबद्दल पुरस्कृत करून पुनःपुन्हा करण्याविषयी प्रोत्साहन देणं हाही भाग त्यात आलाच. विविध प्रकारच्या चुका समजून घेत भविष्यात त्यांची पुनरावृत्ती होऊ नये आणि चांगल्याच गोष्टी करण्यावर सतत भर राहावा म्हणून केला जाणारा सगळा आटापिटा ही एक नित्य चालणारी प्रक्रिया आहे. तिचंच नाव संस्कार.

अगदी साधेंस उदाहरण आहे. गव्हाचे दाणे नुसते तोंडात टाकले तर चावून खायला कष्टाचेच आहेत. पण जाल्यात भरडून कणीक मीठ- तेल घालून पाण्यात भिजवून लाटून शिजवून केलेल्या पोळ्या या रुचकरच लागतात. पचायला सोप्या असतात. त्याचे इतरही अनेक फायदे आहेत हे आपण जाणतोच. तर हे सगळं शक्य झालं तेगव्हाच्या दाण्यांवर केलेल्या प्रक्रियेमुळे. त्यालाच ‘पाक-संस्कार’ म्हणतात.

केवळ तांत्रिक आणि यंत्रविषयी माहितीचा भरणा मेंदू करून उपयोगाचा नाही तर या माहितीचा विनियोग करण्याची सद्बुद्धीदेखील अत्यावश्यक असते, याचा साक्षात्कार झाल्यानंतर मूल्य शिक्षणाचा समावेश मुख्य शिक्षण प्रणालीत करण्यात आला. प्राचीन भारतात आपल्या कर्तृत्वांनं ही संस्कृती फुलवणाऱ्या आपल्या पूर्वजांनी अशा अनेक संस्कारांची वैभवी परंपरा आपल्या सगळ्यांना देऊ केली आहे. तिलाच या आधुनिक काळात ‘व्हॅल्यू सिस्टिम’ म्हणतात. ही सद्बुद्धी विकसित व्हावी म्हणून आपण भारतीय फार पूर्वीपासून काही विशिष्ट संस्कार बालमानावर करीत आलो आहोत. त्यातली काही उदाहरणं म्हणजे सूर्य मावळल्यानंतर देवाजवळ दिवा लावून ‘शुभं करोति कल्याणं’ हा श्लोक मोठ्यानं म्हणायचा. विजेचे दिवे मागच्या दीडशेक वर्षांत आलेत. त्यापूर्वी सूर्य मावळल्यानंतर दिव्याची ज्योतच आपल्याला प्रकाश दाखवणारी होती. त्यामुळे तिची स्तुती करून नमस्कार

हा संपूर्ण विश्वात राहणाऱ्या चराचराच्या सुखाची आणि निरोगी असण्याची कामना करणारा मंत्र आहे. पण यात पश्य म्हणजे पाहणे हे क्रियापद वापरलेलं आहे. सर्वांनी चांगल्या घटना घडताना पाहायला आणि दुःख वाटचाला येऊ नये, असा त्याचा मथितार्थ आहे. आपल्या पाच ज्ञानेंद्रियांपैकी स्पर्श होण्यासाठी तुम्हाला त्या वस्तू किंवा प्राण्यापासून फार तर हातभर लांब असावं लागतं. वास येण्यासाठी त्या वस्तूचे काही कण नाकाच्या विशिष्ट पेशींवर जाऊन बसावे लागतात. मगच त्यांचा वास येऊ शकतो.

चव घेण्यासाठी तो पदार्थ जिभेवरच ठेवावा लागतो. याचा अर्थ ज्याला स्पर्श करायचा, ज्याचा वास घ्यायचा किंवा/ आणि चव घायची अशा पदार्थ, वस्तूशी सलगी, जवळीक असणं आवश्‍यक आहे.

आवाजदेखील काही अंतरापर्यंतच ऐकू येऊ शकतो. त्यानंतर कानांना ऐकू येणारी वारंवारिता (फ्रिक्वेन्सी) लोपते. मात्र, दुष्टी ही एकमेव जाणीव अशी आहे, ज्यात दृष्टिक्षेप जाईल तिथवर आणि दृष्टिक्षेपात येईल ते सारंच दिसत असतं. मग ते सुदूर आकाशातले तारे असोत की उंचच उंच डोंगर. म्हणून ‘पश्यन्तु’ पाहणे हे क्रियापद वापरलेलं आहे. कोणालाही दुःख भोगावं लागू नये हीच ती शुभामती आहे. या शब्दाशी आपला परिचय होतो तो विष्णुसहस्रनाम आणि श्री सूक्ताच्या फलश्रुतीत.

‘न क्रोधो नच मात्सर्यं न लोभो न अशुभामतिः ।’ यात ‘न अशुभामति’ याचाच अर्थ ‘शुभामति.’ ‘मति’ या स्त्रीलिंगी शब्दाचं विशेषण शुभा म्हणजे शुभ करण्याची योग्यता, क्षमता, सामर्थ्य, शक्ती आणि उद्दिष्ट आहे अशी मति झालं!

आजच्या युगात प्रचलित असलेल्या बुद्ध्यांक (इंटेलिजन्स कोशंट) आणि भावनिक बुद्धिमत्ता (इमोशनल इंटेलिजन्स) या संकल्पना येण्याच्या काही सहस्रकं आधी आपल्या पूर्वजांनी शुभामती ही संकल्पना मांडली आहे. त्यात सद्भावना गुणक (गुडविल कोशंट) वाढवण्यावर भर दिला आहे.

त्याविषयी बोल्ू या पुढच्या लेखात. तोवर शुभामती हा आपला भारतीय संस्कार आपल्या व्यक्तिमत्त्वात चेतवणं हेच आपलं प्रथम कर्तव्य आहे.

तुतूतूंग.....

किरण डोंगबटिटे

प्र. ७५८८५६५७६

एखादेवेळी आषाढ रसून बरसलाच तर मात्र श्रावणाला आषाढाच्या जबाबदाऱ्या खांद्यावर घेत जमिनीची तहान भागवण्याची आणि शेतकऱ्यांच्या कसोटीवर खरी उतरण्याची वेळ येते. अर्थात अशी आषाढाची महापूर आणणारी जबाबदारी अलवार आणि निरागस श्रावणाला पेलणारच नसते.

एखी आषाढात धरणीची काया हिरव्यागार झालेली असली की त्या हिरव्या डोलाऱ्यात फुलांचे विविध ताटवे पेरण्याचे काम श्रावण आनंदाने स्वीकारतो. वसंत ऋतूसारखे सर्व माळराने ओसाड ठेवून नेमक्या काही झाडांवर फुलांचाचा साजशृंगार श्रावण करत नाही. तो आषाढाने पायाभरणी केलेल्या निसर्गाला भरभरून सौंदर्य बहाल करतो. गवताच्या पानापासून पिंपळाच्या पानावर, भिंतीवरल्या शेवाळापासून रानातल्या पिकांमधून, माळरानावरच्या धोत्रा आणि बाभळीपर्यंत हिरवाईचा साजशृंगार श्रावण संपूर्ण सुष्टीला बहाल करत असतो. हा हिरवा साजशृंगार ल्यायलेला श्रावण अंगावर कधी हिरव्या गवताची मखमालीची रेशमी शाल आणि गावखेड्याच्या रस्त्यातून लोण्याचा गोळ्याप्रमाणे मऊशार आणि नाजूक अशी चिखलाचे पुट तळपायाची समृद्धी वाढवत असते. समृद्धतेचे स्वप्न डोळ्यात घेऊन बळीराजा चैतन्याने फुललेल्या वातावरणात आयुष्याची नवी उमेद शोधत असतो.

काळ्या मातीतून हिरवे अंकुर हळुवारपणे बाहेर डोकावून पाहू लागतात. खरे तर त्या कोवळ्या अंकुरांना हळुवारपणे गोंजारत त्याच्या आसपासचे तणकट काढणाऱ्या आणि मध्येच किणकिणणार्या बांगड्याच्या नाजूक आवाजात निंदणी मायमाऊल्याच्या स्पर्शासाठी सारे रान आतुरलेले असते. मात्र आजच्या यंत्र युगात सर्व पिकांच्या नशिबात तो अलवार स्पर्श येईलच असे नाही, अनेकदा रासायनिक तपानशक तण जाळता जाळता पिकांनाही इजा पोहोचवतात. मात्र अजूनही निंदन करणाऱ्या मायमाऊल्या हिरव्यागार शेतात ओळीनं हळुवार पुढे सरकताना दिसल्या की मनात प्रसन्नता दाटून येते. त्यांचं ते आपसी दुःख आणि सुखाचं गार्हाणं एकमेकींना सांगत, कधी पिकांना सांगत, पिकांना गोंजारत व्यक्त करत करत शेताच्या या बांधपासून त्या बांधापर्यंत जाणार चित्र, हे महाराष्ट्रातील कृषीप्रधान संस्कृतीचे बोधचिन्ह व्हावे असे मला अनेकदा वाटते.

विसाव्याच्या क्षणी कपड्यात बांधून आणलेली चटणी भाकर, ज्येष्ठ्रात उतरलेल्या आंब्याचा खारवलेले आणि संसारात राबवून मुरल्याप्रमाणे अवीट गोडवा आलेले लोणचे आणि सोबतीला जावा, ननंदा किंवा सासू यांच्या गाढाण्याच्या खमंग गप्पा, तर कधी उन्हाळ्यात एखाद्या घरी

नद्या नाल्यांना खळखळत रूप देणाऱ्या आषाढाच अप्रूप आता संपलेल असतं...भरून आलेल्या अंधारलेल्या आभाळातून कुठेतरी सूर्याचे किरण डोकावू लागतात, शुभ्र पांढऱ्या दुपारच्या ढगांचा रंग सायंकाळच्या क्षितिजापाशी भगवा झालेला दिसतो. उन्हाचे प्रहर अंगावर झेलून घ्यावे तर सोसवत नाहीत आणि स्वच्छ पांढऱ्या उन्हात गेल्याशिवाय करमत नाही. पावसाच्या थेंबाने स्वच्छ धुऊन निघालेली वृक्षराजी अंगावर ऊन झेलत उत्साहाने सळसळत असतात. कुठेतरी गवताच्या पात्यावर ओलसर पाण्याचे थेंब आपलं अस्तित्व सावरून बसतात. हे असं सावरून आणि सावध बसलं की पाण्याच्या थेंबानाही मोत्याची किंमत आल्याशिवाय राहत नाही. आषाढातल्या झिम्माड पावसाचे ओलेचिंब अस्तित्व तहानलेल्या जमिनीच्या भेगा भरून काढत आपल्या अस्तित्वाची साक्ष देत अजूनही डोंगर माथ्यावरून फेसाळत धावतय, आणि एखाद्या उंच कड्यावरून स्वतःला बेधुंदपणे झोकुन देतय. या सैराट अस्तित्वाच्या पसाऱ्यात संयमाचा लगाम हातात घेऊन वाऱ्याला खेळवत, उन्हाने चकाकत, झरे, नदी, नाले यातील पाण्याच गढूळपण नष्ट करत श्रावण आपल्या लयबद्ध तालात आपली हजेरी लावतो.

आलेली नवी सूनवारी शेतात काम करण्यासाठी सोबत आल्यावर तिच्या संसारी अनुभवांच्या आडून चाललेली चेष्टा-मस्करी हे सर्व चित्र पाहून नेमकेच अंकुरलेले पिक तर तरतून प्रसन्नतेने फुलून अंग धरणार नाही तर काय ?

साधारण पंचवीस तीस वर्षांपूर्वी छपरावर वाजणारा पाऊस कधी रिमझिम रात कधी धो धो कोसळायचा, तेव्हा सिमेंटची जंगल वाढली नव्हती, आमच्या लहानपणी खेळण्याची मैदाने असो किंवा शाळेचे रस्ते... ते सदैव चिखलाने भरलेले

असायचे. शाळेत जायचं म्हणजे चिखल तुडवत किंवा किंचित मोटे म्हणजे आठवीत वेगरे असतांना सायकलच्या मडगरमधील चिखल काढत जायची कसरत असायची.

घर तर गळतच असे, पण शाळाही गळायच्या, घरात जिथे धार लागली तिथे भांडी ठेवायची, शाळेत मात्र वर्गात तळं साचायच, अशा दिवसात एखाद्या सकाळी सकाळी जो पेपरवाला पेपर टाकून जायचा तो सायकल वर येऊन आज पेपर येणार नाही, कारण आज गावात येणाऱ्या गाड्या पुरामुळे

बंद आहेत असा निरोप देऊन जायचा. पेपरमधल्या बातम्या पेक्षा पूराची बातमी महत्वाची असायची, शाळेच्या रस्त्याने जाताना एका मागे एक असे खूप सारे ट्रक उभे असायचे, नदीला आलेल्या पुराचे पाणी उतरेपर्यंत त्यांना पर्याय राहत नसे. आजूबाजूच्या खेड्यावरील मुलांना सुद्धा शाळेत येणे शक्य नसे अशावेळी दुपारी लवकरच शाळा सुटली म्हणजे नदीवर पूर पाहणे यासाठी आम्ही धावत सुटायचो, पुराचे प्रचंड पाणी पाहून पाण्याची ताकत आणि विस्तीर्णता मनात भीती उत्पन्न करायची, कालांतराने गोवा, सिंधुदुर्ग, गणपती पुळे आणि मुंबई अशा ठिकाणी वारंवार जाणे झाल्याने अरबी समुद्राच्या तुलनेत आपली भीती केली लहान होती याचा विचार करून हसू घायचे अर्थात तुमचे विश्व जितके लहान तितकी तुमचे सुख दुःख आनंद भीती सुद्धा लहानच नाही का ?

श्रावण महिन्यात वाहत राहणाऱ्या ओढ्या, नाल्याचे पाणी संधपणे वाहत असल्याने आणि त्यातील गाळ घाली बसल्याने स्वच्छ दिसायचे मात्र शेवाळलेल्या दगडातून त्या पाण्यात खेळतांना पडून जी मौज यायची तिला तोड नव्हती. घडीत उन्हं तर घडीत पाऊस अशा श्रावणाच्या नैसर्गिक छटा फार विलोभीय असायच्या, प्रकाशाचे परावर्तन होऊन पाण्याच्या थेंबातून सूर्याचे किरण आरपार गेले म्हणजे इंद्रधनुष्य दिसते हा भौतिक शास्त्राचा नियम

कथा

कथिन चट्टाण

सकाळची वेळ होती. आषाढ महिन्याचा पहिला आठवडा. आभाळ जरा भरलेलं, पण अजून पावसाचा थेंब नाही. गावच्या शेवटच्या टोकावर असलेलं पारूचं घर मातीच्या भिंतींचं, गवताचं छप्पर आणि दारात एक जुनाट शेणमातीचा ओंटा. त्याच ओट्यावर पारू एक जुनी चादर हातात घेऊन बसली होती. डोळे चादरीकडे, पण मन कुठेतरी दूर हरवलेलं. त्या चादरीवर ठिकठिकाणी रंगीत टिगळं लावलेली होती. काही चौरस, काही फुलासारखी, काही अगदीच अजब आकारांची. प्रत्येक टिगळाची गोष्ट वेगळी. काही फाटलेले कोपरे, काही घासून गेलेले पट्टे आणि त्या सगळ्यावर पारूच्या हळुवार हातांची खूण. अचानक घरातल्या अंगणातून गोट्याचा आवाज आला, “आई, माझा वुट कुठ्य गं?” पारूने हसत उत्तर दिलं, “तुझा वुट खाटेखालच्या डबीत आहे रे. कालच पॉलिश करून ठेवला.” तोच गोट्या धावत आला. “आई, शाळेत स्पर्धा आहे. आज नवीन कपड्यांत यायचं आहे म्हणाले बाई.” त्या एका वाक्यानं पारूचं काळीज कापलं. क्षणभर चूप झाली. मग तिनं गोट्याला जवळ घेतलं.

“माझा राजा सगळ्यांत छान दिसेल. तुझ्यासाठी काहीतरी बघते मी,” असं म्हणून तिनं चेहऱ्यावर हसू आणलं. गोट्या नुकताच पाचवीत गेला होता. धडपडत शिक्कणारा, पण अत्यंत उत्साही मुलगा. त्याचे डोळे कायम चमकत असत. त्याच्या बोलण्यात आशा असायची आणि चेहऱ्यावर ताजेपणा. पारूचं त्याच्यावरचं प्रेम म्हणजे जणू देवावरची भक्तीच. पारूचा नवरा लक्ष्मण, सकाळीच गावातल्या शेतात मोलमजुरीसाठी निघून गेला होता. हल्ली त्याला काम फारसं मिळत नव्हतं. कधी वड्याच्या वाप्यात, कधी उसाच्या शेतात, रोज नवीन शोध.

शेतमालकांचं काम होतं तिथे मोलकरी ठेवत. पारू काही तक्रार करायची नाही. हातात शिलाईचं काम, कधी बायकांचे ब्लाऊज शिवणं, कधी शेगावच्या यात्रा सुरू झाल्या की हंडी विकणं. थोडक्यात, जे काही जमेल ते करणं. ती उठली. कपाट उघडून गोट्याचा जुना शर्ट बाहेर काढला. रंग गेला होता, पण त्याच्या खिशावर मिकी माऊसचं डिझाईन होतं. तो शर्ट गोट्याचा आवडता होता. पण शर्टाचे खांदे फाटलेले, एक बटन तुटलेलं; तिच्या डोळ्यांत आशेची झलक होती. शर्ट हातात घेऊन ती ओट्यावर बसली. एक डबा उघडला. त्यात विविध रंगांचे कापडाचे छोटे तुकडे, कोणी दिलेले, कोणी फेकून दिलेले, काही स्वतःच्या जुन्या साड्यां धून उरलेले. तिने निळ्या रंगाचं कापड निवडलं. खांद्यावरचा फाटलेला भाग मोजून, त्याच आकाराचं टिगळ कापलं अशेच निळावाला लागली. तिच्या बोटांची हालचाल एखाद्या सर्जनासारखी होती. शिल्लक असलेल्या दुपारच्या उजेडात ती रंगसंगती साधून टिगळं बसवत होती. त्या प्रत्येक टाकेणीक तिच्या मनात गोट्याचा चेहरा दिसत होता स्पधेंत उभा राहिलेला, बाईने शाबासकी दिलेली, इतर मुलांनी टाळ्या वाजवल्या की त्याचा चेहरा फुललेला. दुपार सरत आली. ती चहा ठेवायला घरात गेली. एवढ्यात लक्ष्मण

नवव्या, दहाव्या वर्गात आम्हीही शिकलो, मात्र या इंद्रधनुष्याला रामाचा बाणच म्हणायचे, आणि संपूर्ण इंद्रधनुष्य डोळ्यात साठवण्यासाठी उघड्या मैदानाकडे धाव घ्यायची, एखादेवेळी एकाखाली एक असे दोन इंद्रधनुष्य असले म्हणजे दुध शर्करा योग वगैरे म्हणतात तो, म्हणजे एक बाण रामाचा दुसरा अर्थात लक्ष्मणाला बहाल करायचे ते दिवस होते...!

सूर्य आकाशात असताना एखादेवेळी त्या सूर्याच्या भोवती संपूर्ण गोलाकार असे इंद्रधनुष्य दिसते, त्याचे फोटो मी पाहिले तरी ते संपूर्ण बतुळाकार इंद्रधनुष्य अजून तरी मला दिसले नाही. काल परवा सहज गच्चीवर जाऊन आकाशाकडे नजर टाकली तर तिथे दिसणारे इंद्रधनुष्य डोळ्यातून मनात साठवण्याऐवजी मोबाईलमध्ये साठवून घेण्यासाठी गच्चीवरून खाली उतरून मोबाईल घेऊन वर गेलो तोवर इंद्रधनुचे रंग फिकट होऊन गेले होते अगदी लहानपणचा उत्साह फिकट होत गेल्याप्रमाणे! इंद्रधनुष्याच्या रंगप्रमाणे श्रावणातल्या ढगांच्या रंगांची उधळणही विलोभीनीय असते, निळ्याशार आकाशात शुभ्र कापसाच्या पूजक्या प्रमाणे हवेच्या वेगाशी स्पर्धा करत एका दिशेने जाणारे ढग सूर्याच्या प्रकाशात स्पेरी होतात, तर कधी क्षितिजाच्या जवळ काळे तांबूस जांभळे तर कधी लाल पिवळसर किनार घेऊन क्षितिजावर क्षितिजावर आपल्या सौंदर्याची उधळण करत असतात. श्रावण म्हणजे ढगांची रंगपंचमी असे वाटत असताना लयबद्ध अशा आकारात बगळ्यांचे थवे ‘आम्हीही आहोत’ हे सांगण्यासाठी आपल्या डोक्यावरून उडत जातात. पोपटांचे हिरवे थवे

हिरव्या झाडावर पानापानात आपले हरवून बसलेले असतात मात्र सुतराणी आपल्या पिवळ्या छटाच्या पंखांतील पाणी झटकत दूरवर एका रंगेत विजेच्या तारावर बसलेल्या दिसतात. त्यावेळी जवळपासच्या झाडावर त्यांची वस्ती आकारास येत आहे असे गूहीत धरावे. सुगरणीच्या खोऱ्याबद्दल वेगळे काही सांगितले पाहिजे असे नाही पण घर विणावे ते सुगरणीने...!एके ठिकाणी पश्यांबद्दल वाचत असताना जून ते ऑगस्ट या कालावधीत सुगरणीचा विणीचा हंगाम असतो, नर सुगार पक्षी घरटे म्हणजे म्हणजे खोपा विणतो, त्याने विणलेल्या घरट्यातून मादी फिरते आणि तिला एखादे घरटे आवडले तर त्या विकराला आपलेसे करते त्याने विणलेल्या घरट्यात थांबते. असे वाचले होते त्यावेळी फक्त माणसाशिवाय एखाद्या पक्ष्यांच्या जातीत का होईना पण घर चांगले असेल तर वराच्या घरात वधू नांदायला येईल असा काहीसा सिद्धांत आहे हे पाहून हसू आले होते. श्रावणाचा बहर झाडा झाडावरच्या फुलातून आपल्या अस्तित्वाला आकर्षक करत असतो. हा श्रावण आणखी महत्वाचा ठरतो तो सण उत्सवामुळे श्रावणात कावड भरून महादेवाच्या डोक्यावर पाणी वाहणाऱ्या शिवभक्तांच्या कावड यात्रा त्याचप्रमाणे श्रावणातल्या सोमवारी शिवलिंगावर बेलफुल पान वाहणारा स्त्री वर्ग श्रावणाच्या सांस्कृतिक सौंदर्यातही भर घालत असतात,

(पान ६ वर)

▶ पान १ वरून

भावत- ब्रिटन मुक्त व्यापाव कबावाने...

महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांना आंबा, द्राक्ष, फणस, बाजरी आणि सेंद्रिय उत्पादनांच्या निर्यातीत वाढ होणार आहे. हळद, काळीमिरी आणि विलायची यांना जागतिक बाजारपेठेत चांगली पोहोच व अधिक नफा मिळणार आहे. निर्यातीवर शून्य कर लावल्यामुळे कोल्हापुरी चामडी पादत्राणे उद्योगाला आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत प्रोत्साहन, कोल्हापूरसारख्या लघु-मध्यम उद्योग केंद्रांना जागतिक फायदा होवू शकतो. भारत आणि अमेरिका यांच्यामध्ये व्यापारी करार होणार असल्याची चर्चा असली, तरी दोघांमधील मतभेद कमी होण्याचे नाव घेत नाही आहेत. अजूनपर्यंत डोनाल्ड ट्रम्प यांनी भारताविरूद्ध वाढीव आयातकराची घोषणा केली नसली, तरी दि. ३१ जुलै रोजीपर्यंत करार न झाल्यास, अमेरिका भारतावर २६ टक्के आयातकर लावणार आहे. या पार्श्वभूमीवर पंतप्रधान नरेंद्र मोदींचा ब्रिटन दौरा अत्यंत महत्वाचा आहे.

हा खेळ सावल्यांचा...

राजीनामा दिला. आता या थिअरीवर विश्वास ठेवायचा असल्यास धनखड यांनी केंद्र सरकारला कोंडीत पकडण्याचा प्रयत्न केला का, असा प्रश्न निर्माण होतो. कारण, धनखड यांनी न्या. वर्मा यांच्याप्रमाणेच न्या. शेखर यादव यांच्याविरोधातील महाभियोग प्रस्तावही स्वीकारू, असे आश्वासन विरोधी पक्षांना दिल्याची चर्चा आहे. असे असले तरीही उपराष्ट्रातिपदावरील व्यक्ती अशा पातळीचे राजकारण खेळेल, हे पटेनासे असल्याचीही दिल्हीत चर्चा आहे. अर्थात, मोदी सरकारच्या तिसर्या कार्यकाळामध्ये भाजपकडे स्वतःचे बहुमत नसल्याने अशा प्रकारचे धक्के पुढेही बसण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. विशेष म्हणजे, ज्या धनखड यांच्या विरोधात कॅबिनेट आणि अन्य विरोधी पक्षांनी महाभियोग आणण्याची तयारी केली होती, ज्यांच्या आजारणाची मिमिक्री केली होती, ‘संधी उपराष्ट्रपती’ असेही हिणवले होते; त्याच विरोधी पक्षांना महाभियोग टाव धनखड यांनी मंजूर करून घेणे आणि धनखड यांच्या राजीनाम्यावर त्याच विरोधी पक्षांनी अश्रू ढाळणे, हेही तितकेच संशयास्पद आहे. मात्र, तिसऱ्या थिअरीमध्ये गूथ्य असेल, तर मोदी सरकारने अतिशय साहसी निर्णय घेतल्याचे मान्य करावे लागेल. अर्थात, या आहेत केवळ थिअरीज आणि अंदाज! सत्य नेहमीप्रमाणे ‘पॉवर कॉरिडोर्स’मध्ये विसावले आहे.

हरवलेला श्रावण

त्यामुळेच सोशल मीडियाच्या ढगांआड श्रावणाचा तो सहज, सोपा आणि पवित्र गंध हरवल्यासारखा वाटतोय. त्यामुळेच श्रावण पुन्हा आधीसारखा साजरा व्हावा असे वाटत असेल तर क्षणाभोवती थोडे थांबायला हवे. अजूनही संधी आहे. निर्धार केला तर आपण पुन्हा एकदा श्रावणाला आपल्यात सामावू शकतो. गरज आहे ती थोडे थांबून निसर्गाकडे पाहण्याची. एखादे व्रत अंगीकारण्याची आणि ते मनापासून निभावण्याची. मुलांना पुन्हा एकदा कथांचे महत्त्व समजावून सांगण्याची. देव्हऱ्यात दिवा लावून एकाग्रता राखत जप करण्याची... सर्वांत महत्वाचे म्हणजे झगमगाट नव्हे तर मंद आणि शांत उजेडात एकमेकांसोबत काही वेळ निवांत घालवण्याची. नव्या पिढीला श्रावणातील या शांततेचा अनुभव देणे ही आपली जबाबदारी आहे. त्यांच्यातील हरवलेल्या आपलेपणासाठी याची गरज आहे. हे साधले तर ‘श्रावण’ या शब्दातले गूज त्यांना कळेल. यातील ओलावा ते अनुभवू शकतील. यातील भक्तीची अनुभूती घेऊ शकतील. त्यांच्या धावत्या, गजबजलेल्या दिवसांनाही एक शांत, निवांत अशी लय मिळेल. पावसाच्या रिमझिम सर्रासह सामोरा येणारा हा महिना धार्मिकतेने कसा नटलेला आहे, हे त्यांना कळेल. मोबाईल नोटिफिकेशन्सच्या आड कुठे ती लपून बसलेला श्रावण असा प्रत्यक्ष समोर आला तरच तो त्यांच्या मनाला भावेल. त्याच्याशी हळवे नाते जुळेल. अन्यथा, दिनदर्शिकेचे आणखी एक पान उलटण्यापेक्षा वेगळे काहीही घडणार नाही. आधी उल्लेख केल्याप्रमाणे श्रावणाचे रूप बदलण्यास पर्यावरणीय संकटांचाही मोठा हातभार आहे. विज्ञान सांगते की, हवामानातील अनियमितता आणि शहरीकरणाची वाढती गती यामुळे ऋतूंचे नैसर्गिक चक्रच बिघडले आहे. श्रावणही याला अपवाद नाही. ग्लोबल वॉर्मिंगमुळे भारतातील मान्सून पॅटर्नमध्ये स्पष्ट बदल दिसून येतो. भारतीय हवामान खात्याच्या अहवालानुसार पूर्वी ठरावीक कालावधीत येणारा पाऊस आता अनियमित येतो आणि झोडपून काढतो. याचा थेट परिणाम शेती, जलसाठे आणि जैवविविधता धोक्यात येण्यावर होतो. खरे तर श्रावण हा निसर्गाशी समरस होण्याचा काळ आहे. सेंद्रिय खतांचा वापर, झाडे लावणे, वनसंवर्धन हे सारे समाजाचे सामूहिक उपक्रम पूर्वी याच महिन्यात राबविले जात असत. मात्र बदलत्या वातावरणात तेही मागे पडताना दिसत आहेत. आजच्या काळात हे सारे विस्मरणात गेले आहे. म्हणूनच आजच्या श्रावणाला आधुनिक भाषेत ‘ऋतूसंवर्धन मास’ अशी ओळख मिळणे गरजेचे आहे. या दृष्टीनेच आज त्याच्याकडे बघायला हवे. शास्त्र आणि श्रद्धा यांचा समन्वय साधून, त्याचे विसर्जनही अयोग्य पद्धतीने होते. फटाके आणि मोठ्या ध्वनिक्षेपकांशिवाय सध्याचे सण साजरे होत नाहीत. पण या सगळ्याचा निसर्गावर गंभीर परिणाम होत आहे. आपल्या परंपरांचे ‘विज्ञान’ विसरल्यामुळे आज श्रद्धा फक्त दिखाऊपणाच्या आवरणात अडकून राहिली आहे. आपल्या भागातील जैवविविधता लक्षात घेऊन प्रत्येकाने श्रावणात एक झाड लावण्याचा संकल्प करावा. सोशल मीडियावर ‘रील्स’पुरती नव्हे तर नद्यांच्या स्वच्छतेसाठी प्रत्यक्ष कृती करावी. नातलांगीन एकत्र येऊन पर्यावरणपूरक श्रावण मोहीम राबवावी. सणांची शाश्वततेकडे वाटचाल होण्यास हा नवा दृष्टिकोन बाणवण्याची गरज आता निर्माण झाली आहे आणि कदाचित हाच आजच्या श्रावणाचा संदेशही आहे.

श्रावण बरसो... श्वासात...मनात !

प्रबंधांची बीजे श्रीरंग हिल्लेकव

शे गावचे संत श्रीगजानन महाराज म्हणजे वऱ्हाडच्या मातीत उगवलेले भक्तीचे ब्रह्मकमळ! श्रीगजानन महाराजांनी समाधी घेण्याला कितीतरी काळ आता लोटून गेलेला आहे. परंतु त्यांच्या वचनांचा आणि आशीर्वादाचा प्रभाव आजही संपूर्ण समाजावर आहे.

संत श्रीगजानन महाराज हे केवळ विदभांपुरते मर्यादित नाहीत, तर विदर्भाबाहेर संपूर्ण जगात ते अनेकांचे परमाराध्य दैवत आहे. संत दासगणू महाराजांनी ‘श्रीगजानन विजय’ हा ग्रंथ लिहून अनेक भाविकांवर उपकार केलेले आहेत. त्यांच्या एकूण ग्रंथरचनांविषयी याच स्तंभातून लिहिलेले आहे. त्यांच्या संपूर्ण साहित्याचे परिशीलन केले असता असे प्रकषाने दिसते की, दासगणू महाराजांच्या साहित्याचे अधिष्ठान केवळ भक्ती हेच आहे. भक्ती म्हणजे नेमके काय, भक्त कसा असतो, कसा असावा याविषयी अनेक संतांनी अनेक ठिकाणी लिहून ठेवलेले आहे. ‘जो परमेश्वरापासून कधीच विभक्त नसतो, तोच खरा भक्त’ ही भक्ताची व्याख्या सर्वव्यापी वाटते. परंतु परमेश्वरापेक्षा त्याच्या निस्सीम भक्ताची म्हणजे संत-सज्जनाची केलेली सेवा ही जास्त फलदायी असते, असे सांगितले जाते. म्हणूनच संतांना भूमीवरचे चालते बोलते देव म्हणतात. परंतु, सांप्रत काळात संतांचा वेध धारण करून अनेक व्यक्ती समाजाची दिशाभूल करताना दिसतात. तशा प्रकारच्या बातम्या आपण वृत्तपत्रातून वाचतो, चित्रवाणीवर बघतो. या प्रकाराने सर्वसामान्य माणूस भ्रमित होतो. देवाविषयी लोकांच्या असलेल्या श्रद्धेचा फायदा घेऊन, त्यांना लुबाडणारे असे तथाकथित संत समाजात बोकाळल्याने सामान्य माणूस नागवला तर जातोच ; परंतु एकूणच संस्कृती, भक्तिसंप्रदाय आणि खऱ्या संतांची मांडियाळी यांच्यावर निष्कारण दोषारोप होतात. खरे संत-सत्पुरुष कोण आणि संतांच्या वेगतातील ढोंगी कोण हे ओळखणे कठीण जाते. खरे ब्रह्मज्ञानी आणि ढोंगी यांच्यातील फरक सामान्य माणसाला कळत नाही आणि लोक फसतात. संत तुकोबारायांनी अशांना चार समजुतीच्या गोष्टी सांगितल्या आहेत. ‘ढोंगीपणा करून लोकांना लुबाडू नका. आपल्या परमार्थाचा बाजार मांडू नका. तुम्ही स्वतः समाजात सचोटीने वागा. वागण्या-बोलण्यात फरक करू नका. आपल्या ज्ञानाचा गर्व मनात आणू नका.स्वतःबरोबर लोकांचा उद्धार करा.’ असे न करणाऱ्यांबद्दल तुकाराम महाराज म्हणतात...

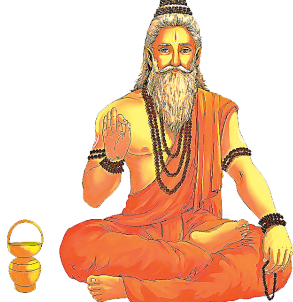
‘ब्रह्मज्ञानाची सरोभरी। पुढीला सांगे आपण न करी॥ थू थू त्याचे तोंडावरी। व्यर्थ शिणवी वेखरी॥ लावी अनुसंधान। काही देईल म्हणवून॥ अवघे पोटासाठी ढोंग। तेथे कैचा पांडुरंग।’

संत तुकोबारायांची भाषा अत्यंत कडक आहे.**‘ऐसे पोढभरे संत। तथा कैचा भगवंत।’** असा खडा सवाल ते करतात. ढोंगी गुरूंचे आणि खोटेपणा मिरविणाऱ्या तथकथित संतांचे त्यांनी वाभाडे काढलेले आहेत. केवळ प्रसिद्धीची अभिलाषा बाळगून संत होणे म्हणजे, फुकाची निरर्थक वटवट करणे असे त्यांचे स्पष्ट मत आहे. **जगी कीर्ती व्हावी। म्हणोनि जालासी गोसावी ॥ बहुत केले पाटातर। वर्म राहिलेसे दूर ॥ चित्ती नाही अनुताप। लटके भगवे स्वरूप ॥ तुका म्हणे सिंदळीच्या।**

व्यर्थ श्रमविली वाचा ॥

संत तुकोबारायांची निरीक्षणशक्ती जबर होती. सामान्यजनांविषयीचा कळवळा

मन करा रे प्रसन्न, सर्व सिद्धीचे कारण

हृदयाच्या तळातून आलेला होता. म्हणूनच त्यांनी ढोंगी संतांचा दंभस्फोट केला. खरा संत कसा ओळखावा या प्रश्नाचे उत्तर अनेक सत्पुरुषांनी दिलेले आहे. यासाठी संत दासगणू महाराजांनी ‘जालंदर आख्याना’त संतांची व्याख्या केलेली व्याख्या बघा...

‘तोचि म्हणावा जगि संत । वस्तित राहून लोकाचारा त्यजी न धरी परी हेत । तोचि म्हणावा जगि संत ॥ हेवा दावा नच कवणाचा । जो अवध्याही मित्र जगाचा । लाग न जवळी ज्या षड्रिपुचा । अतुल अंगी सामर्थ्य ॥ त्यायनीतिला नच दे फाटा । निजमाहतीचा अतिशय काटा । सद्धर्मच्या चालवी वाटा । उभा पुढे भगवंत ॥ जवळ उपाधि नाही कशाची । आयु परहित करण्या वेची। सत्यामाजि न भीड कुणाची । हाच जाचचा पंथ ॥’

अशा संतांना शरण गेल्यास प्रपंचाचे ताप नाहीसे होऊन प्रापंचिकाला मोक्ष मिळतो. परंतु असे संत शोधणे आज महाकठीण कर्म होऊन बसे आहे.

‘जे का रंजले गांजले। त्यासी म्हणे जो आपुले। तोचि साधू ओळखावा। देव तेथेचि जाणावा।’

असे जे संत तुकोबाराय म्हणतात, त्याचे मर्म दासगणू महाराजांच्या वरील पदात स्पष्टपणे प्रतीत झालेले दिसते. दासगणू महाराज हे आधुनिक महिपती होते, असे डॉ. अ. ना. देशपांडे यांनी नोंदवून ठेवलेले आहे. संत दासगणू महाराज समाजामध्ये अत्यंत जागरूकपणे वावरले. समाजाची सुखदुःखे त्यांनी अत्यंत जवळून बघितली होती. त्यांची निरीक्षण शक्ती अत्यंत जबर होती. दाम्भिकपणाचे अनेक अनुभव त्यांनी आपल्या आयुष्यात घेतले होते. म्हणूनच सम जातील दाम्भिकपणा आणि उणिवा या देखील त्यांनी प्रच्लन्नपणे आपल्या लिखाणातून मांडल्या आहेत. लोकाचार न सोडताही संतत्व प्राप्त करता येते, यावर महाराजांचा विश्वास होता. त्यांचे आणखी एक पद यासंबंधाने उद्धृत करायला हवे...

‘संत म्हणा त्याला जो का ऐहिक सुखा वितला॥ काम, क्रोध, मद, मत्सर भीती-स्पर्श करायला॥ निंदा स्तुतिपर लावुनि काटी-अक्षयिचा धुकिला॥ दासगणू म्हणे तोचि संत हो-हरि पदी नत झाला ॥’

या जगात वावरताना अनेक प्रलोभने आपल्या समोर असतात. आपल्या बुद्धीला प्राप्त टाकणारी, मनातल्या अज्ञानाच्या अंधाराला आणखीन दाट करणारी,

आपल्यातील तामसी प्रवृत्तीला खतपाणी घालणारी अनेक आकर्षणे प्रत्यही समोर येत असतात ; ज्याला आध्यात्मिक भाषेत मोह-माया म्हणतात ते हेच. म्हणूनच हे सर्व मोह नष्ट करण्यासाठी संतसज्जनांचा सहवास, सद्गुणी व्यक्तींचे सान्निध्य हे जीवनाला आधार देणारे ठरते.

‘सोन्याचा डाग लवकर लागत नाही, शेणाचा डाग मात्र पटकन लागतो.’ अशी एक जुनी म्हण आहे. आपल्या आयुष्याला सोन्याचा डाग लागावा अशीच इच्छा बाळगली पाहिजे. शेणाचा डाग लागायला एक क्षणही पुरेसा आहे. याठिकाणी पु. ल. देशपांडे यांनी नोंदवलेली एक आठवण सांगावीशी वाटते. बहुधा त्यांच्या ‘गणगोत’ या पुस्तकात आली आहे...

इंदूरचे रसिकाग्रणी रामभूष्या दाते पुलंच्या घरी आले होते. त्यावेळी पुलं पान जमवीत होते. पुलंनी रामभूष्यांना विचारले, ‘तुम च्यासाठीही पान लावू का?’ रामभूष्यांनी हो म्हटले. पुलंनी पुढे विचारले, ‘तंबाखू चालेल ना? किती टाकू?’ रामभूष्या म्हणाले, ‘टाका चिमूटभर, बदनामीपुरती.’

पुलं पुढे लिहितात, ‘म्हणजे बदनामीला चिमूटही पुरते, हे मला कळले.’ चिमूटभर बदनामी पूर्ण आयुष्याचा नाश करते. तसे होण्याची कारणे आपल्याला समजत असतात, पण उमजत नसतात. ती उमजून घेण्यासाठीच खऱ्या संतसज्जनांचा सहवास आवश्यक असतो. संतांनी वारंवार हेच सांगितलेले आहे. अशा संतसज्जनांची डोळसपणे ओळख झाली पाहिजे.

‘महात्मानस्तु मां पार्थ दैर्वा प्रकृतिमाश्रिताः । भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययं ॥९-१३॥’ जे व्यापक अनुभवाचे पुरुष आहेत, ते दैवी प्रकृतीचे दैव आहेत. ते महात्मे मात्से रूप आहेत. ते जाणून घे असे भगवंतम्हणतात. शेवटी भक्ती म्हणजे ईश्वरविषयक निस्सीम प्रेम. ईश्वरविषयीचे हे प्रेम आपल्या मनात कुणीही जागवू शकतो. त्यासाठी संसाराचा त्याग करण्याची गरज नसते. त्याग केला नाही म्हणून प्रगती थांबत नसते. ज्या संतांनी आणि सत्पुरुषांनी भक्तीचा हा मार्ग प्रशस्त केला. त्यांची खरी ओळख मात्र आपल्याला पटली पाहिजे. स्वतःला संत म्हणविणाऱ्या ढोंगी आणि लुबाडू बुवा-बाबांपासून सांभाळून राहायला हवे. खऱ्या भक्तीचा प्रसार हा खऱ्या संतांनी केला आहे.

‘आम्ही वैकुंठवासी। आलो याची कारणासी । बोलले जे ऋषी। साच भावे वर्तव्या ॥’

असा सच्चा भक्तिभाव असलेले संतच आपले मार्गदर्शक असतात. तेच भक्तीचा मार्ग प्रशस्त करतात. उच्च-नीच, दरिद्री-श्रीमंत, ज्ञानी-अडाणी, स्त्री-पुरुष असे सर्व भेद या भक्तिमार्गाने नष्ट केले. भक्तीचा हा प्रवाह समाजाच्या तळागाळापर्यंत पोहोचविला. ज्यांनी हे कार्य केले तेच खरे संत होते आणि आहेत. त्यांनी जीवनविषयक नवा दृष्टिकोन दिला. जगण्याचे बळ दिले. या निःस्वार्थ संतपरंपरेचा परिणाम म्हणूनच आपण अनेक आक्रम गांपासून आपली संस्कृती सांभाळू शकलो. संत ज्ञानदेवांपासून संत निळोबारायांपर्यंत आणि समर्थ रामदासांपासून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, संत गाडगेबाबांपर्यंतची ही परंपरा आपण ओळखली पाहिजे आणि दृढतेने अंगीकारली पाहिजे. **(पान ६ वर)**

● <https://dainiktarunbharat.com> ● <https://epaper.dainiktarunbharat.com>

पुस्तक पविक्षण चन्द्रशीखर टिळक ३. ९८२०२९२३७६

काय योगायोग असतात... मार्क्स आणि विवेकानंद हे पुस्तक २३ जुलै २०२५ रोजी माझ्या हातात आले. २३ जुलै रोजी भारतीय

मजदूर संघाचा वर्धापनदिन असतो. हिंदुत्ववादी विचारांवर आधारित भारतीय कामगार संघटना म्हणजे भारतीय मजदूर संघ भारतीय मजदूर संघाला अभिप्रेत आहे किंवा असेल की नाही हे मला माहीत नाही पण त्यांच्या विचारांचा पाया हिंदुत्वाशी निगडोत आहे... या अशा हिंदुत्वाचा अलिकडच्या काळातील निर्विवादपणे सर्वात जास्त प्रभावी प्रतिनिधी म्हणजे स्वामी विवेकानंद. आणि अलिकडच्या काळातील कामगार चळवळींचा जागतिक

मार्क्स आणि विवेकानंद

पातळीवरचा मातब्बर प्रणेता म्हणजे कार्ल मार्क्स. त्यामुळे भारतीय मजदूर संघाच्या वर्धापन दिनाच्या दिवशी मार्क्स आणि विवेकानंद हे पुस्तक हातात यावे हा मोठा विलक्षण योग आहे.

या योगायोगामुळे असेल किंवा हे पुस्तक माझे मित्र व ज्येष्ठ पत्रकार सुधीर जोगळेकर यांनी पाठवले असल्यामुळे असेल पण हे पुस्तक लगेचच वाचायला सुरुवात केली आणि हे २२८ पानी पुस्तक एका दिवसात वाचून पूर्णही केले. हे पुस्तक वाचायला सुरुवात केल्यावर हे पुस्तक आता नव्याने प्रकाशित करण्यामागची प्रकाशकांची भूमिका लक्षात आली.

ती भूमिका म्हणजे...

२०२५ हे वर्ष या मूळ पुस्तकाच्या लेखकाचे जन्मशताब्दीचे वर्ष.

२२५ हे वर्ष आपल्या देशात कम्युनिस्ट पक्षाचे जन्मशताब्दी वर्ष.

२०२५ हे राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे जन्मशताब्दी वर्ष. या विलक्षण योगावर हे पुस्तक... **मार्क्स आणि विवेकानंद** या पुस्तकाच्या मुखपृष्ठावर नसलेला एक शब्दसमूह पुस्तकाच्या आतल्या पानावर आहे. तो म्हणजे एक तौलनिक अध्ययन. त्यामुळे असेल कदाचित पण हे पुस्तक वाचण्यासाठी पहिल्यांदा हातात घेताना साशंक होतो. कारण एकीकडे मार्क्स आणि विवेकानंद यांची तुलना करणे आकर्षक वाटत होते ; पण त्याचवेळी ते अस्थायी आणि बादरायणही वाटत होते. असे वाटण्याचे पहिले आणि प्रमुख कारण म्हणजेकार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकानंद यांचा जीवनकाळ वेगळा आहे. आणि या दोघांचे कार्यक्षेत्र सुद्धा वेगवेगळे आहे. तसेच या दोघांची कार्य पद्धतीही वेगवेगळी आहे. आणि म्हणूनच कदाचित अशी तुलना...

कार्ल मार्क्सचे आयुष्य म्हणजे १८०८ ते १८८३, तर १८६३ ते १९०२ हा स्वामी विवेकानंद यांचा आयुष्यपट. त्याशिवाय तसे पाहिले तर कार्ल मार्क्स यांनी केलेली वैचारीक मांडणी ही एका अर्थाने अर्थ राजकीय (Eco political) आहे ; तर स्वामी विवेकानंद यांनी केलेली वैचारीक मांडणी ही धर्म तत्वांवर आधारित व्यावहारिक विचारांची आहे. कार्ल मार्क्सला धर्म ही संकल्पनाच मान्य नाही आणि स्वामी विवेकानंद यांना धर्म ही पायाभूत गोष्ट वाटते. आणि त्याहीपेक्षा महत्वाचे म्हणजे कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकानंद या दोघांनीही त्यांच्या त्यांच्या विचारांची मांडणी केल्यापासून पुताखालून बरेच पाणी वाहून गेले आहे. आता मार्क्सवादी कट्टर मार्क्सवादी राहीलेले नाहीत आणि हिंदुत्ववादी कट्टर हिंदुत्ववादी राहिलेले नाहीत. याबाबतीत आता राजकीय सर्वतत्व

समरसता पराकोटीची एकजीव झाली आहे. सध्याची ही स्थिती म्हणजे तत्वमान्यता आहे की तत्त्वच्युती आहे हा प्रश्नही पडू नये अशी विपरीत स्थिती असताना असे पुस्तक म्हणजे एक गंमतच आहे असा विचार हे पुस्तक पहिल्यांदा हातात घेताना माझ्या मनात नक्कीच होता. तरीही हे पुस्तक वाचण्याचा मोह आवरत नव्हता. कारण याचे मुखपृष्ठ चित्र आणि मलपृष्ठ मजकूर (ब्लब) पाहून हे पुस्तक वाचल्यावाचून मला राहावेना....मुखपृष्ठावर लाल अक्षरात मार्क्स हा शब्द आणि भगव्या अक्षरात विवेकानंद हा शब्द हे फार आवडले. या दोघांच्या प्रतिमा मुखपृष्ठावर घेताना कार्ल मार्क्स यांच्या चित्रामागचा भूभाग तुलनेने लहान आणि स्वामी विवेकानंद यांच्या चित्रमागचा भूभाग तुलनेने मोठा आणि वाढता हे फार सांकेतिक वाटायला लागले. त्यातच कार्ल मार्क्स यांच्या चित्रामागचा विळा कोयता आणि स्वामी विवेकानंद यांच्या चित्रमागचा ओम हे फार भावले.

या दोन्हीत मी अडकून पडणार असे वाटत असतानाच लक्षात आले की कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकानंद या दोघांचेही अंगरखे मुखपृष्ठावर काळे दाखवले आहेत आणि त्या चित्रात या दोघांचीही शिरोभूषणे धवळ रंगात आहेत. मनात आले की पुस्तककर्त्या मंडळींना असे तर सांगायचे नाहीयेना की कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकानंद या दोघांच्या पक्षात त्यांच्या विचारांना अनुसरून स्वतःचे वर्तन ठेवलेले नसले तरी या ना त्या अर्थाने या दोघांचेही विचार आजसुद्धा नजरेआड करून चालणार नाही. या पुस्तकाचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे या मराठी अनुवादाची भाषाशैली

आजच्या मराठीपेशा पुष्कळ वेगळी आहे. उदाहरणार्थ... या पुस्तकात फरक आहे असे सांगण्यासाठी वैधर्म्य असा शब्द उपयोगात आणण्यात आला आहे. असे शब्द मला अपरिचित आहेत. त्यातून माझ्यासारख्याला आणि कदाचित माझ्या पिढीतील वाचकाला विषय समजून घेण्याची प्रक्रिया जरा गडबडीची होते. असेच एक दुसरे उदाहरण म्हणजे अवयव आणि अवयवी संबंध हा शब्द समूह. मी गपगार... मला काही कळलेच नाही! असेच तिसरे उदाहरण म्हणजे एक तौलनिक अध्ययन हा शब्दसमूह... आता सरळ सरळ तुलनात्मक अभ्यास किंवा तुलनात्मक विचार म्हणले असते तर! पण त्यातून असे लक्षात येते की दोन भारदस्त व्यक्तिमत्त्वाची अनेक भारदस्त व्यक्तींनी केलेली जबाबदारीने जाणीवपूर्वक केलेली मांडणी असे हे पुस्तक आहे. असे म्हणत असताना लक्षात ठेवावेच लागते की...

या मूळ पुस्तकाचे लेखक पी परमेश्वरन यांचे कार्यक्षेत्र केरळ आहे. त्या राज्यात आजही कम्युनिस्मचा दर्जा अती तीव्र आहे. प्रसंगी अगदी जीवावर बतेल असा आहे. अशा राज्यात सुमारे तीन, साडेतीन दशके हिंदुत्ववादी विचार रुजविण्याचे अगदी तळापासून काम करणारा कार्यकर्ता असे पी. परमेश्वरन हे पुस्तक लिहित आहेत. त्यामुळे आजूबाजूला कम्युनिस्ट आणि मनात हिंदुत्व याचा थेट अनुभव हे पुस्तक लिहित आहे. विचाराअंती लिहित आहे हे या पुस्तकाचे महात्म्य आहे. हे पुस्तक आपल्याला असेही सांगते की, वाचकाला आपल्या देशातील कट्टर कम्युनिस्ट मंडळींसुद्धा त्यांच्या वैयक्तिक आयुष्यात हिंदू रूढी पाळतात. हे कम्युनिस्ट विचारसरणीत बसत नाही हे त्यांच्या गावीही नसते. विवेचनाच्या ओघात हे पुस्तक वाचकाच्या लक्षात आणून देते की, कम्युनिस्ट चळवळ आपल्या देशात सुरू व्हायच्या २० वर्षे आधीच स्वामी विवेकानंद यांना आपल्या देशात समाजवादाचा पुरस्कार केला होता. त्यामुळे भारतातील समाजवादी विचारांचे अग्रदूत असे स्वामी विवेकानंद यांचे अनेकदा वर्णन केले जाते. **(पान ६ वर)**

थोडं मनातलं विश्राम देशपांडे ३. ९४०३७४९९३२

गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर यांचे भारतातील महान व्यक्तींशी ज्याप्रमाणे स्नेहसंबंध होते, तशाच प्रकारचे मैत्रीपूर्ण संबंध त्यांचे पाश्चात्य जगतातील शास्त्रज्ञ आणि विचारवंतांशी होते. त्यामध्ये प्रामुख्याने प्रख्यात शास्त्रज्ञ अल्बर्ट आईन्स्टाईन, एच जी वेल्स हे प्रख्यात लेखक, रोमा रोलाँ हे प्रसिद्ध लेखक आणि तत्त्वज्ञानी यांच्यासारख्या मान्यवरांचा समावेश आहे.

अल्बर्ट आईन्स्टाईन हे जर्मनीतील प्रख्यात सैद्धांतिक भौतिक शास्त्रज्ञ. अनेक महत्त्वाचे शोध त्यांच्या नावावर आहेत त्यापैकी विशेष सापेक्षता सिद्धांत, प्रकाशीय विद्युत परिणाम, क्वांटममेकॅनिक्स यासारखे महत्त्वाचे शोध त्यांच्या नावावर आहेत. जर्मनीमध्ये नाझींकडून जेव्हा ज्यू लोकांचा छळ झाला, त्याचे चटके त्यांनाही सहन करावे लागले आणि आपला मायदेश जर्मनी सोडून अमेरिकेत स्थलांतर करावे लागले.आईन्स्टाईन आणि गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर ही दोघेही महान व्यक्तिमत्त्वे. दोघांमध्ये काही साम्याचे आणि काही फरकाचे मुद्दे आहेत. गुरुदेव हे महान साहित्यिक तर आईन्स्टाईन हे महान संशोधक होते.

गुरुदेव हे महान पौर्वात्य व्यक्तिमत्व. ते भारतीय संस्कृती आणि परंपरांचा आदर करणारे होते. तर आईन्स्टाईन हे सैद्धांतिक भौतिक शास्त्रज्ञ आणि एक महान पाश्चात्य वैज्ञानिक, विचारवंत आणि लेखक होते. परंतु आईन्स्टाईन हे केवळ वैज्ञानिक होते असे मानणे चुकीचे होईल कारण त्यांनी वैज्ञानिक शोध निबंधाव्यतिरिक्त तत्त्वज्ञान, राजकारण, समाजकारण, आंतरराष्ट्रीय संबंध, परमेश्वराचे अस्तित्व अशा विविध विषयांवर लेखन केले. आईन्स्टाईन यांच्यासारखी कुशाग्र बुद्धिमत्ता

रवींद्रनाथ टागोर : वारसा आणि कार्य

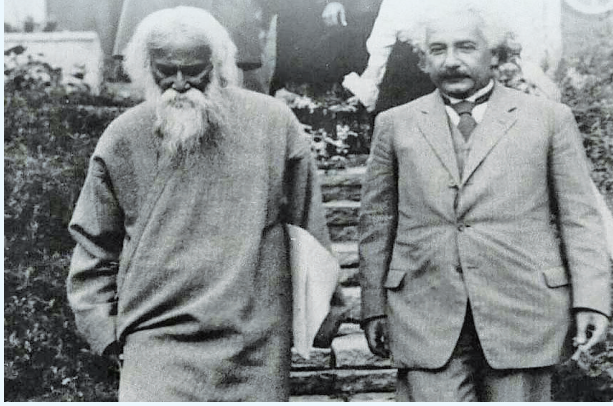
मैत्रीपर्व: गुरुदेव, आणि पाश्चात्य विचारवंत

लाभलेली व्यक्ती शतकातून एखादीच होत असते.

गुरुदेव आणि आईन्स्टाईन या दोघांमध्ये अठरा वर्षांचे अंतर होते आईन्स्टाईन गुरुदेवांपेक्षा अठरा वर्षांनी लहान होते. परंतु हे अंतर त्यांच्या मैत्रीच्या आड कधीच आले नाही.

त्यांच्या तीन ते चार वेळा भेटी झाल्या. त्यांच्यात पत्रव्यवहारही होत होता. दोघेही एकमेकांचा आदर करीत असत. दोघेही नोबेल पुरस्कार विजेते होते. आईन्स्टाईन यांना गुरुदेवांबद्दल प्रचंड आदर होता. ते मोठ्या आदराने त्यांना ‘रब्बी टागोर’ असे म्हणत. ज्यू लोक आपल्या धर्मगुरूंना रब्बी असे म्हणतात.

आपण साधारणपणे असे समजतो की गुरुदेव हे महान साहित्यिक होते आणि आईन्स्टाईन हे प्रख्यात शास्त्रज्ञ. परंतु गंमत म्हणजे आईन्स्टाईन यांनी केवळ वैज्ञानिक निबंध न लिहिता अनेक वेगवेगळ्या विषयांवर आपले विचार व्यक्त केले आहेत. या दृष्टीने ते केवळ वैज्ञानिकच नसून साहित्यिकही होते असे म्हणता येईल. त्याचप्रमाणे गुरुदेवांनी शिक्षण, काव्य, नाट्य, चित्रकला, ग्रामसुधारणा इ. अनेक प्रांतांमध्ये विविध प्रकारचे प्रयोग केले. यादृष्टीने ते देखील एक संशोधक होते असे म्हणता येईल. त्यांच्या भूमिका या परस्परविरोधी नसून परस्परपूरक आहेत. आईन्स्टाईन आणि गुरुदेव यांच्या विविध विषयांवर सखोल चर्चा झाल्या आहेत. तशा या चर्चा वैचारिक किंवा तात्त्विक स्वरूपातील आहेत. त्यातील काही भाग समजायला

देखील कठीण आहे. या चर्चांचे विषय सत्य आणि सौंदर्य, मानवी मन, परमेश्वराचे अस्तित्व, पौर्वात्य आणि पाश्चात्य संगीत असे विविध आहेत. त्यांची या विषयांवरील मते जाणून घेतल्यानंतर या दोन्हीही व्यक्तींची महानता लक्षात येते.

दोघेही आपापल्या भूमिकेवर ठामआहेत पण आपल्या मताचा कुठेही दुराग्रह नाही. दुसऱ्यांच्या मताचा आदर करणे ही प्रमुख गोष्ट त्यांच्या चर्चेतून दिसून येते. त्यांच्या संगीत विषयावर झालेल्या चर्चेचा काही अंश याठिकाणी देण्याचा मोह होतो. वाद्यवृंदांवर त्यांची चर्चा सुरू असताना एके ठिकाणी आईन्स्टाईन असे म्हणतात की बरेचदा वाद्यवृंद सुरुवातीला गोडवा पूर्णपणे खाऊन टाकतो. याविषयी आपले मत व्यक्त करताना गुरुदेव म्हणतात, सूर आणि वाद्यमेळ हे चित्रातल्या रेषा आणि रंगांसारखे असतात. एखादी साधी रेषा

पूर्णपणे सुंदर असू शकेल पण रंग दिल्याने ती कमी महत्त्वाची आणि संदिग्ध वाटू शकते. मात्र रेषा आणि रंग यांच्यात योग्य तो तोल सांभाळला गेला तर म्हणजेच रंगाने रेषांवर मात केली नाही तर त्यांच्या परस्परसंगतीने उत्तमचित्रांची निर्मिती होऊ शकते.

आईन्स्टाईन: वा! फारच सुंदर तुलना आहे. रेषा ही रंगापेक्षाही जुनी असते. असे वाटते की तुमची सुरावट ही आमच्या रचनेपेक्षाही जुनी आहे. जपानी संगीतही तसेच असावे.

गुरुदेव: आपल्या मनावर पडणाऱ्या पाश्चात्य आणि पौर्वात्य संगीताच्या प्रभावाने विश्लेषण करणे कठीण काम आहे. पाश्चिमात्य संगीताने मी खूपच प्रभावित झालो आहे. मला असे वाटते की ते महान आहे. त्याची सुरावट व्यापक आहे आणि रचनेच्या दृष्टीने ते विलोभनीय आहे. आमचे स्वतःचे संगीत मला मूलतः आवडते ते त्यातील गीतांच्या माधुर्यामुळे. युरोपीय संगीत हे महाकाव्यासारखे आहे. व्यापक पार्श्वभूमी लाभलेले आणि गौ्थिक आणि रचना असलेले.

अशाच प्रकारची चर्चा वैज्ञानिक कादंबऱ्यांचे प्रख्यात लेखक एच. जी. वेल्स यांच्याशी गुरुदेवांच्या युरोपदौऱ्या दरम्यान झाली. लहानपणी झालेल्या अपघातांमुळे वेल्स यांना अंधरुणाला खिळून राहावे लागले होते. यादरम्यान त्यांनी बरेच वाचन केले आणि त्यातूनच त्यांच्यातील वैज्ञानिक कथा लिहिणारा लेखक आकाराला आला. वैज्ञानिक

तत्वांना काल्पनिकतेची जोड देऊन त्यांच्या अनेक विज्ञान कथा आकाराला आल्या आणि रसिकमान्य झाल्या. त्यामध्ये द टाईममशीन, द इनविजीबल मॅन, द आउटलाइन ऑफ हिस्ट्री, मॉडर्न युटोपिया या त्यांच्या गाजलेल्या कलाकॄती आहेत. आपल्या लेखन कारकिर्दीच्या सुरुवातीला वेल्स हे युद्धाचे समर्थन करणारे होते परंतु जेव्हा त्यांनी महायुद्धाचे भयंकर परिणामपाहिले तेव्हा त्यांच्या विचारांमध्ये बदल झाला आणि ते युद्धविरोधी बनले.

गुरुदेवांचे आणि वेल्स यांची १९३० च्या जून महिन्यात जिनिव्हा येथे भेट झाली. त्याप्रसंगी त्यांच्यात आधुनिक विज्ञानामुळे जग जवळ येत चालले आहे परंतु त्याचे कोणते सुपरिणामआणि दुष्परिणामहोऊ शकतात यासह विविध विषयांवर चर्चा झाली. त्यामध्ये भाषा, संगीत, साहित्य, शिक्षण यासारख्या विषयांचाही समावेश होता.

१९३० मध्ये त्यांची गाठ प्रसिद्ध पाश्चात्य विचारवंत आणि लेखक रोमा रोलाँ यांच्याशी पडली. रोमा रोलाँ हे फ्रेंच कादंबरीकार आणि नाटककार होते. त्यांना त्यांच्या साहित्यातील योगदानासाठी नोबेल पुरस्कार प्रदान करण्यात आला होता. गुरुदेव आणि रोमा रोलाँ या दोन महान नोबेल पुरस्कार विजेत्या साहित्यिकांची भेट झाली आणि त्यांची विविध विषयांवर चर्चा झाली. रोमा रोलाँ हे युद्धविरोधी होते.

गुरुदेव आणि रोमा या दोघांनी पहिल्या महायुद्धाची भीषण परिणामपाहिले आणि अनुभवले होते. साहित्य, शिक्षण, धर्म इ. विविध विषयांवर त्यांची सखोल चर्चा झाली. त्याशिवाय त्यांचातील पत्रव्यवहार वेळोवेळी सुरूच होता.

अशा प्रकारे त्या काळातील महान भारतीय व्यक्तींबरोबरच पाश्चात्य जगातील महान व्यक्तिमत्त्वे गुरुदेवांच्या संपर्कात होती. त्यांनी हा मैत्रीचा धागा अखंड टिकवून ठेवला होता. गुरुदेवांच्या साहित्याबद्दल आणि त्याच्या विचारांबद्दल या सर्वांनाच खूप आदर होता.

ग्रहसंकेत

(रविवार, २७ जुलै ते शनिवार, २ ऑगस्ट २०२५)

नारायण जगन्नाथ कारंजकर, ज्योतिष भास्कर

ज्येष्ठ पत्रकार, फिल्टर पंपाजवळ, माढा रोड, मु.पो.कुईवाडी, जि.सोलापूर (भ्र. ९४२३७५८४०१)

* रविवार, २७ जुलै- सूर्याचे मौनाने पूजन, मधुखवा तृतीया * सोमवार, २८ जुलै- विनायक चतुर्थी, ना-गचतुर्थी (उपवास), दवां गणपती व्रत, श्रावणी सोमवार, शिवामृत तांदूळ, ततोनिधी नारायण महाराज पुण्यतिथी देहू * मंगळवार, २९ जुलै- नागपंचमी, ऋक शुक्ल यजुः श्रावणी, नवनाग पुजन, मंगळागौरी पूजन, नागयात्रा बत्तीसशिंराळा, ललगुण, जागतिक व्याघ्र दिन * बुधवार, ३० जुलै- श्रियाळ षष्ठी, सूपोदन, वर्ण षष्ठी, ऋक हिरण्यकेशी श्रावणी, बुध- बहस्पति पूजन, कल्की जयंती, दादा महाराज केळकर पुण्यतिथी सांगली, एकनाथ महाराज बहुलेकर पुण्यतिथी बहुले (ता. पाटण) * गुरुवार, ३१ जुलै- सीतला सप्तमी, बुध- बहस्पती पुजन, भगवान पार्श्वनाथ निर्वाण दिन, गोस्वामी तुलसीदास जयंती, छत्रपती राजाराम महाराज जयंती करवीर, नाना शंकरशेट पुण्यदिन * शुक्रवार, १ ऑगस्ट- दुर्गाष्टमी, लोकमान्य टिळक पुण्यतिथी, लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे जयंती, जरा- जिवंतिका पुजन, बॅ. बाबासाहेब खर्डेकर जन्मदिन, दवांष्टमी
शनिवार, २ ऑगस्ट- आश्लेषा रवि (वाहन गाढव) अश्वत्थ मारुती पुजन
मुहूर्त:- * साखरपुडा- २७ (१६ पर्यंत), ३०, ३१ जुलै * डोहाळ जेवण- ३० जुलै * बारसे- ३१ जुलै * जावळ- ३०, ३१ जुलै * गृहप्रवेश- ३०, ३१ जुलै

मेघ :- उत्साहवर्धक घटना
दुसऱ्याचे नुकसान करून कधीच आपलं चांगलं होतं नसतं, तो कर्माचा खेळ असतो. राशी स्वामी मंगळ सोमवारी षष्ठात येत आहे. उत्साहवर्धक घटना घडतील. स्पर्धामध्ये यश मिळेल. नोकरी व्यवसायात अनुकूल घटना घडतील. येण्या-देण्याचे व्यवहार विचारपूर्वक करावेत. विर्तंडवाद संभवतो. कलागुणांचा विकास होईल. शुभ ता. २९, ३१
वृषभ:- नव्या विचारांना चालना
परक्यांकडे हमाली करा, पण सख्याकडे देवपूजा सुद्धा करू नका. सोमवारी मंगळ पंचमात येत आहे. त्यामुळे विविध समस्या कमी होतील. आर्थिक स्थितीत सुधारणा होत जाईल. पराक्रमस्थानी होणारी रवी -बुधाची युती अपेक्षित प्रगती करणारी आहे. नव्या विचारांना चालना मिळेल. गृहनिर्माण, यांत्रिक क्षेत्रात प्रगती होईल. स्थावर प्रश्न मार्गी लागतील. शुभ ता. २७, ३१

मिथुन:- सुसंधी लाभतील
तोंडावर बोलायचा एकच फायदा, लोकं परत नादाला लागत नाहीत. सोमवारी मंगळ सुखस्थानी येत आहे. त्यामुळे कार्यसिद्धीसाठी अधिक परिश्रम घ्यावे लागतील. गुरुवारी सरकारी कामे यशस्वी होतील. राशीतील गुरु, शुक्रामुळे कौटुंबिक जीवनात सुख स्वास्थ लाभेल. गृहनिर्माण, विधी अशा क्षेत्रात मनासारखी प्रगती होईल. प्रतिकूलतेवर मात कराल. सुसंधी लाभतील. शुभ ता. २९, ३१

कर्क:- मनासारखी प्रगती
वेळ काय हो बदलून जाईल, पण आपल्याने केलेला अपमान, बोललेले शब्द कायम लक्षात राहतील. राशीत रवी बुधाची युती होत आहे. त्यामुळे अंगीकृत कार्यात मनासारखी प्रगती होईल. आर्थिक समस्यांतून मार्ग निघेल. सर्व प्रतिकूलतेवर मात कराल. व्यर्थ चिंता करू नका. अपेक्षित घटना घडतील. धार्मिक, सामाजिक कार्यात पुढाकार घ्याल. अनुकूलता वाढेल. शुभ ता. ३०, ३१

सिंह:- फार चिंता करू नका
कर्जाच्या झाडाला पनोतीची मुळे व तळतळाटाच्या फांझा असतात. सुखेश, भागेश, मंगळ धनस्थानी येत आहे. आर्थिक बाबतीत विचारावे रहावे. प्रकृतीसाठी ध्यानीमनी नसलेले खर्च करावे लागतील. अडचणीतून मार्ग निघत जाईल. नव्या विचारांना चालना मिळेल. फार चिंता करू नका. शुभ ता. २९, ३०

कन्या:- दगदाग टाळावी
खोटे बोलून नाती टिकवण्यापेक्षा खरं बोलून लोक गमावलेले बरं. तृतीयेश, अष्टमेश, मंगळ राशीत येत आहे. त्यामुळे विचाराने व शांततेने रहावे. मनाविरुद्ध काही घडले तर लगेच अस्वस्थ होऊ नका. कौटुंबिक जीवनात सामंजस्याने रहावे. प्रतिकूलतेतून मार्ग काढावा लागेल. ज्ञानदान, कला क्षेत्रात प्रगती साधता येईल. दगदाग टाळावी. शुभ ता. २७, ३१

पान ४ वरून

श्रावण बव्बो...श्राव्णात मनात

पण ज्या शंकराच्या डोक्यावर प्रत्यक्ष गंगा अवतरली आहे त्या शंकराला कावडभर पाण्याचे आमिष दाखवून आपल्याच पदरात काहीतरी पडावे म्हणून अपेक्षा करणार्या मानवी प्रवृतीचे मला सुरुवातीपासून नवल वाटत आले आहे. श्रावणात नागपंचमीच्या निमित्ताने वारूळाचे पूजन, सकरूबा पूजन इत्यादीसह महत्त्वाचे आकर्षण असते ते म्हणजे श्रावणातल्या झोक्यांचे माहेरवासीन असो की सासुरवासिन, कन्या असो की सवाष्ण झोका हे त्यांच्या सुखाचे हक्काचे साधन, या झोक्यावर बसून अनेक लोकगीतांचे गायन एकेकाळी होत असे आज मात्र झोका आहे पण गायन नाही, झोका बांधायचा होता पण झाड नाही, झाड आहे झोका आहे पण जिवाभावाची मैत्रीण नाही अशा अनेक कुचंबनेत ही नागपंचमी कधी येते कधी जाते कळत नाही.

नागपंचमीला अजूनही काही गावांमध्ये बारी म्हणणे, पते खेळणे हे प्रकार परंपरा आणि रीत म्हणून पाळले

तुला:- आर्थिक नियोजन करावे

स्वतःमध्ये बदल घडवायचा असेल तर सुरुवात स्वतःच्या चुका मान्य करण्यापासून करा. धनेश, सप्तमेश, मंगळ असल्याने यश आहे. आर्थिक नियोजन करूनच पुढील पावले उचलानीत. नोकरीत अधिकार लाभतील. संघर्षातून प्रगती होत जाईल. सुसंधी विचाराने स्वीकाराव्यात. डोळ्याच्या तक्रारीची दखल घ्यावी. प्रतिकूलतेतून मार्ग निघेल. शुभ ता. ३०
वृश्चिक:- अडचणीवर मात कराल
जो स्वतःच्या चुकांपासून पळतो, तो कधीच पुढे जात नाही. लाभस्थानी मंगळ येत आहे. त्यामुळे वैद्यकीय, कृषी क्षेत्रात अनुकूलता वाढेल. भाग्यवृद्धिगत करणाऱ्या घटना घडतील. अपेक्षित प्रगती होत जाईल. नव्या विचारांना चालना मिळेल. अडचणीवर मात कराल. आर्थिक स्थितीत सुधारणा होत जाईल. कौटुंबिक जीवनात सामंजस्याने रहावे. शुभ ता. २९
धनु:- अपेक्षित प्रगती
शांत असणाऱ्यात सच्चेपणा असतो. खोटं बोलणारे नेहमी गोंधळ करतात. पंचमीस वयश मंगळ कर्मस्थानी येत आहे. त्यामुळे कार्यक्षेत्रात चांगली प्रगती साधता येईल. कौटुंबिक जीवनात सुख स्वास्थ लाभेल. रंगाळलेली विवाह कार्यं मार्गी लागतील. अपेक्षित प्रगती साधता येईल. शुभ ता. २९, ३१
मकर:- अडचणीतून मार्ग निघेल
आयुष्यभर राज्य करण्यासाठी मनाचा मोठेपणा आणि नीतिमत्ता साप असावी लागते. सप्तमात रवी बुधाची युती होत आहे. भाग्यवृद्धीगत करणाऱ्या घटना घडतील. अडचणीतून मार्ग निघत जाईल. धार्मिक कार्यात पुढाकार घ्याल. अपेक्षित प्रगती साधता येईल. अडचणीवर मात कराल. शुभ ता. ३०, ३१
कुंभ:- आर्थिक चिंता राहिल
जर नशिबात असेल तर निघून गेलेले पण परत येईल, पण नशिबात नसेल तर आलेले ही निघून जाईल. घनात शनी व अष्टमात येणारा मंगळ यामुळे थोडी आर्थिक चिंता राहील. कार्यक्षेत्रात उत्साहवर्धक घटना घडतील. व्यवहार विचारपूर्वक करावेत. विलंबाने पण मनासारख्या घटना घडतील. संततीबाबत शुभ घटना घडतील. शुभ ता.२०, ३१
मीन:- मनासारख्या घटना
आयुष्य ठरवून मांडता येतं, पण ठरवून जगता येत नाही. राशीतील शनी समोर सप्तमात मंगळ येत आहे. त्यामुळे द्विधा मनस्थिती टाळावी. सुखस्त शुक्र गुरुमुळे स्थावर बाबतीत मनासारख्या घटना घडतील. काही कटू निर्णय घ्यायचे असतील तर ते घ्यावे. चिकाटीने पण मनासारखी प्रगती होत जाईल. सरकारी कामे होतील. शुभ ता. ३१

!! शुभ भवतु !!

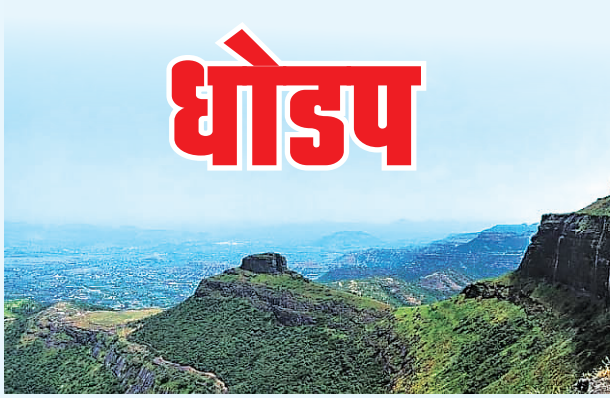
आश्विन

दुर्ग जिज्ञासा
प्राची पालकव

शिक जिल्ह्यातील सातमाळा पर्वतरांगेत विराट आकाराचे अनेक किल्ले आहेत आणि सर्व किल्ले वैशिष्ट्यपूर्ण आहेत. धोडप किल्ला सातमाळा पर्वतरांगेतील एक महत्त्वाचा किल्ला असून कळवण तालुक्यातील वडाळीभोई फाट्यावरून किल्ल्याकडे जाण्याचा मार्ग आहे. किल्ल्याची उंची साधारण ४ हजार ७५० फूट आहे. हा साल्हेरसंतर महाराष्ट्रातील दुसऱ्या क्रमांकाचा सर्वात उंच किल्ला आहे.

नाशिकपासून साधारण ५५ किलोमीटर अंतरावर वडाळीभोई फाट्यापासून धोडंबे गावाच्या दिशेने निघायचे. गावात पोहोचल्यावर एक अप्रतिम हेमाडपंथी मंदिर आहे, वटेश्वर महादेव मंदिरात दर्शन घेतल्यावर मंदिराच्या बाह्य भागावरील सूरसुंदरीच्या रेखीव मूर्ती नक्की पाहाव्या. मंदिराचे सभामंडप, गर्भगृह एकंदरीत बांधकामच अद्वितीय आहे. ज्यांना स्थापत्यशास्त्रात रुची आहे ते साधारण अर्धा एक तास इथे सहज रमतात. धोडंबे गावापासून तीन किलोमीटर अंतरावर हट्टी हे धोडप किल्ल्याच्या अगदी पायथ्याचे गाव आहे. गावात वन खात्याचे निसर्ग पर्यटन केंद्र आहे. इथे राहण्याची व जेवणाची सोय होऊ शकते.

इथे छोटी शिवसुष्टी केली असून येथील जंगलात आढळणाऱ्या पशुपश्यांची माहिती चित्र स्वरूपात लावली आहे. या ठिकाणी किल्ल्याची संपूर्ण माहिती मिळते. ती वाचून किल्ला पाहिला तर अधिक आनंद घेता येतो. किल्ल्याचा इतिहास, किल्ल्यावरील वास्तूंचे स्थापत्य, त्याचा त्या काळातील उपयोग, बांधकाम करतानाची दूरदृष्टी या सगळ्या बाबी माहिती असल्या की, गडावरील वास्तूंचे भन अवशेष बघताना, किल्ला राबता

असेल तेव्हाचे दृश्य आपल्या नजरेसमोर येते. हट्टी गावातून एक पायवाट किल्ल्याच्या दिशेने जाते. किल्ल्याच्या पायथ्याशी पोहोचल्यावर चढणे चालू केले की दीड-दोन तासांनी तटबंदी व दोन बुरूज लागतात. या बुरूजांच्या वरती जाण्यास पायऱ्या आहेत.

तटबंदीच्या बाजूला गडाचा उत्तराभिमुख दरवाजा आहे. दरवाज्याच्या बाजूला गणेशमूर्ती आहे. श्रीगणेशाचे दर्शन घेऊन पुढे निघावे. समोर गेल्यावर एक मोठा तलाव आहे. याच्या बाजूच्या वाटेने चालत जाताना वाटेच्या दोन्ही बाजूस काही समाध्या दिसतात. पुढे चालत गेल्यावर मारुतीचे मंदिर व काही वास्तूंचे अवशेष दिसतात. मंदिराच्या समोरील एक वाट ओतू मार्गाने कळवणकडे जाते. आपण याच वाटेने निघायचे. या वाटेवर गडाचा कळवण दरवाजा आहे. येथून डाव्या बाजूच्या वाटेने वर चढायला सुरुवात करायची. पुढे गेल्यावर दोन बुरूजांच्या मधील उत्तराभिमुख प्रवेशद्वारातून आपला गडप्रवेश होतो. येथे मोडी लिपीतील एक शिलालेख दृष्टीस पडतो. येथून थोडं पुढे गेल्यावर आपण गडमाचीवर पोहोचतो. येथे एक पडकी विहीर आहे व सोनारवाडी नावाची गवळी लोकांची छोटी वस्ती आहे. सुमारे दोन हजार फूट उंचीवर आजही वस्ती करून राहणारे कुटुंब, त्यांची निसर्गपूरक दिनचर्या पाहून नवल वाटते. येथील खवा प्रसिद्ध आहे. हट्टी या पायथ्याच्या गावातदेखील खवा मिळतो. पुढील रस्त्यावर दोन बुजलेल्या विहिरी आहेत आणि एक छोटे हनुमान मंदिर आहे. गडाच्या माचीची संपूर्ण फेरी आटोपून मग वर चढायला सुरुवात करायची. समोर महादेवाचे मंदिर आहे. मंदिराच्या मागील बाजूला शिवलिंगाच्या आकाराची विहीर आहे. मंदिरात दर्शन घेऊन पुढे गेलात की, पूर्वाभिमुख दरवाजा लागतो. येथे पहारेकऱ्यांच्या देवड्या, उद्व्यस्त झालेली तटबंदी व बुरूज आहेत.

सातमाळा रांगेतील काही किल्ले एकानंतर एक असे वरच्यावरती एकमेकांना जोडलेले आहे त्यामुळे येथून आपण रावळ्या-जावळ्या या जोडदुर्गांवर जाऊ शकतो. माचीवर परत येऊन गड चढायला सुरुवात करावी. पुढील वाटेत एक दुमजली विहीर आहे. विहिरीत उतरायला पायऱ्या आहेत. विहिरीचे गोल घुमटांवर छत, खिडक्या पाहण्यासारख्या आहेत. येथून साधारण अर्धा तास वर चढत गेल्यावर एक कातळकडा दिसतो. येथे वन विभागाने आता लोखंडी शिडी लावली आहे. हे गड गेल्यावर शिवलिंगी

▶ **पान ५ वरून**

कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकांनंद

रशिया आणि चीन यांनी स्वामी विवेकांनंद यांची १२० वी जयंती अधिकृतपणे साजरी केली. त्याच दिवशी कार्ल मार्क्स यांची पुण्यतिथी होती. या पुस्तकात येणारा हा संदर्भ माझ्यासारख्या अनेक वाचकाना नवीन असू शकतो. कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकांनंद या दोघांच्यात असणारे महत्त्वाचे साम्य म्हणजे हे दोघेही प्रचलित परिस्थितीबाबत असंतुष्ट होते आणि त्यांना परिवर्तनाची तीव्र निकड वाटत होती हा या पुस्तकात अधोरेखित केला गेलेला मुद्दा नजरेआड करून चालणार नाही. मूलभूत समस्यासंबंधी कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकांनंद यांच्या प्रतिक्रिया सारख्या स्वरूपाच्या आहेत. पण त्यांच्या अगदी दोन टोकांच्या सांस्कृतिक पार्श्वभूमी, पराकोटीची तात्त्विक विचारभिन्नता, अतिशय भिन्न घडणीची व्यक्तिमत्त्वे यामुळे इतर अनेक बाबतीत त्यांची भूमिका एकमेकांपासून अतिशय भिन्न आहे. हा मुद्दा आणि त्याची या पुस्तकातील चर्चा हा या संपूर्ण पुस्तकातलं सगळ्यात जास्त महत्त्वाचा मुद्दा आहे.

मार्क्स आणि विवेकांनंद हे पुस्तक वाचत असताना मला असे वाटते की कार्ल मार्क्स यांनी केलेली मांडणी ही प्रामुख्याने उद्योगप्रधान अर्थव्यवस्थेला नजरेसमोर ठेवून केलेली आहे. तशा अर्थव्यवस्थेत माणसापेक्षा भांडवल आणि यंत्र याला जास्त प्राधान्य आहे. उद्योगप्रधान व्यवस्थेत माणूस माणूस नसतो ; तो कामगार असतो किंवा तो Labour असतो. त्यामुळे आज कार्ल मार्क्स कालबाह्य ठरतो.

याउलट स्वामी विवेकांनंद व्यक्तीकडे व्यक्ती म्हणून पाहतात. त्याचे शरीर बलदंड करतानाच त्या व्यक्तीच्या मनाचाही आणि मानाचाही विचार स्वामी विवेकांनंद करतात. सध्याच्या सेवा क्षेत्र प्रधान हे जास्त लागू पडते. त्यामुळे आजच्या जमाऱ्यात स्वामी विवेकांनंद यांचे जागृत, उत्तिष्ठित हे जास्त महत्त्वाचे ठरते. म्हणून आज हे पुस्तक...आजच्या काळात मार्क्स आणि विवेकांनंद हे पुस्तक अजून एका अर्थाने महत्त्वाचा आहे. कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकांनंद यांनी एका संक्रमणाच्या काळात त्यांचे कार्य केले आहे. कृषीप्रधान अर्थव्यस्थेकडून उद्योगप्रधान अर्थव्यवस्थेकडे सरकल्या जमाऱ्याचे ते संक्रमण आहे. एका अर्थाने छोट्या कौटुंबिक समूहातून मोठ्या अनोळखी समूहाकडे फरफटत नेले जाण्याचे संक्रमण सर्वंकष होत जाण्याचा काळ हा या दोघांच्या कार्याचा पाया आहे. हा अनुभव आजच्या काळात, विशेषतः कोरोना नंतरच्या काळात एकापेक्षा जास्त अर्थाने उपयोगी पडत जाणार आहे.

आता कामगार संघटनांच्या वर्चस्वाचा काळ संपत आला आहे. त्यातून स्व, स्वर, स्वतः आणि स्वत्व यांना जपणे ही वैयक्तिक जबाबदारी बनली आहे. आता निवडणूक संपली आहे; यापुढे नियुक्ती आहे.

सुळका, उत्तराभिमुख उद्ध्वस्त दरवाजा, सुस्थितीत असलेल्या देवड्या व चऱ्या असलेला बुरुज दृष्टीस पडतो. पायऱ्या चढून पुढे गेल्यावर फारसी भाषेतील दोन शिलालेख दिसतात. येथून पुढे आपण बालेकिल्ल्याच्या दरवाजा गाठायचा. हा दरवाजा कातळात कोरला असून याची रचना पाहण्यासारखी आहे. इंग्रजीतील ‘एल’ आकाराचा हा दरवाजा सुरुवातीला उत्तराभिमुख व आत गेल्यावर पूर्वाभिमुख असा आहे.

दरवाजाच्या वरती जाण्यास पायऱ्या केल्या आहेत. शत्रूला न दिसणारे दरवाजे व माची प्रकारातील स्थापत्य हे महाराष्ट्रातील किल्ल्यांचे वैशिष्ट्य आहे. दरवाज्याच्या बाजूला अलीवर्दी खानाने सातमाळा डोंगररांगेतील धोडप किल्ला व इतर किल्ले कसे जिंकले, याचे वर्णन करणारा फारसी शिलालेख आहे. येथून पुढील चढ चढल्यावर आपण गडमाथा गाठतो. येथे दोन पाण्याची टाकी आहेत. पुढील वाटेवर आपल्याला दोन्ही बाजूस वाड्यांचे अवशेष दिसतात. वाड्यातील पडक्या खोल्या, त्यातील कोनाडे, नक्षीकाम पाहून पुढे गेल्यावर वाड्याजवळची तटबंदी, तलाव, पाणी साठविण्याचे हौद दिसतात. येथून वरच्या अंगाला शिवलिंगी सुळका आहे. हा सुळका चढण्यासाठी मात्र प्रस्तरारोहण साहित्य लागते. या सुळक्याच्या पायथ्याशी काही कोरीव मु्हा दिसतात. यातील एका गुहेत देवीचे मंदिर आहे.

या गुहेपासून समोर गेल्यावर धोडप किल्ल्याची सुप्रसिद्ध नैसर्गिक खाच पाहून घ्यावी. साधारण ७० फुटांच्या नैसर्गिक खाचमुळे धोडप किल्ला सातमाळा पर्वतरांगेत कुठुनही ओळखता येतो. किल्ल्याच्या उत्तरेला काण्हेराड व साल्हेर दिसतो. पश्चिमेला रावळ्याजावळ्या, मार्कंड्या, सप्तशृंग गड दिसतात तर पूर्वेला प्रसिद्ध ईखारा, हंड्या हे सुळके व कांचना किल्ला दिसतो. धोडप हा पुरातन किल्ला धारपवाणिक नावानेही ओळखला जातो. पूर्वी तो निजामशाहीच्या अधिपत्याखाली होता. त्यानंतर मुघल सरदार अलीवर्दी खान याने हा किल्ला जिंकला. पेशवाईच्या काळात हैदराबादचा

निजाम व नानासाहेब पेशवे यांच्यात तह झाला. या तहाला ‘भालकीचा तह’ असे म्हणतात. त्यावेळी किल्ला मराठ्यांच्या ताब्यात आला. किल्ला दुर्गम असल्याने त्यावेळी याचा उपयोग तुरुंग म्हणून करण्यात आला. पुढे माधवराव पेशवे व राघोबा दादा यांच्या संघात दुरावा आला. राघोबा दादांनी बंड केले तेव्हा ते धोडप किल्ल्याच्या पायथ्याशी थांबले होते. त्यावेळी माधवरावांनी त्यांच्यावर हल्ला केला, लढाई झाली. त्यात राघोबा दादा हरले. पुढे १८१८ मध्ये हा किल्ला इंग्रजांच्या ताब्यात गेला.

सह्याद्री पर्वताची रचना ज्वालामुखीच्या उद्रेकामुळे जमिनीतून बाहेर आलेल्या लाव्हारसातून झाली आहे. त्यामुळे सह्याद्री अत्यंत कणखर, स्थिर आणि रंगडा भासतो. सह्याद्रीत काही ठिकाणी आपल्याला डाईक व व्होल्क्यानिक प्लगसारख्या नजरेत भरणाऱ्या रचना आढळतात. सह्याद्रीत ही डाईक अश्मरचना मोठमोठ्या कातळ भिंती व कातळ कडे रूपात पाहायला मिळते. त्र्यंबकाड, तेलबैला, भैरवगड येथील कड्यांच्या रचना नीट पाहिल्या की, लक्षात येतं हे काहीतरी विशेष व वेगळे आहे.

प्रस्तरारोहणासाठी प्रसिद्ध असलेले लिंगाणा, मांगी तुंगी इत्यादी सुळके व्होल्क्यानिक प्लग या रचनेची उदाहरणे आहेत. धोडप किल्ल्यावर या दोन्ही रचना एकत्रित पाहायला मिळतात. येथील ५०० फूट उंचीचा सुळका हे व्होल्क्यानिक प्लग रचनेचे उदाहरण असून त्याच्यापासून निघालेली सोंड हे डाईक रचनेचे उदाहरण आहे. लाव्हारस जेव्हा थंड होतो तेव्हा काही वैशिष्ट्यपूर्ण आकारांच्या रचना तयार होतात. यातील एक रचना डाईक नावाने ओळखली जाते. डाईक म्हणजे लाव्हारसाच्या विशिष्ट प्रकारे साठण्यामुळे व थंड होण्यामुळे बेसॉल्ट खडकाची तयार झालेली भिंत! ही रचना धोडप किल्ल्यावर पाहायला मिळते.

धोडप येथे बालेकिल्ल्याच्या वरील बाजूला शिवपिंडीच्या आकाराचा कातळकडा आहे व त्याला लागून तयार झालेल्या डाईकच्या म्हणजेच बेसॉल्ट खडकाच्या ४०० फूट उंच सरळसोट भिंतीत एक मोठी नैसर्गिक खाच तयार झाली आहे. या दोन्ही वैशिष्ट्यपूर्ण गोष्टी धोडप किल्लाचे महत्त्व अधोरेखित करतात. धोडप किल्ला त्याच्या बुलंद तटबंदी असलेल्या पाच माच्यामुळे बलाढ्य दुर्ग तर आहेत ; पण तो निसर्गनिर्मित अद्भुत रचनेचा आविष्कारदेखील आहे.

पान ५ वरून

अशावेळी स्वामी विवेकांनंद महत्त्वाचे ठरतात. आणि म्हणून हे पुस्तक...

मार्क्स आणि विवेकांनंद... हे पुस्तक वाचून खाली ठेवत असताना मला राहून राहून चाली चॅप्लिनचा The GRET Dictator सिनेमा आठवतो आहे. हा सिनेमा, कार्ल मार्क्स आणि स्वामी विवेकांनंद या तिघांनीही चशप आणि चरलहळपशी यांचा विचार मांडला आहे.

... पण तिघांच्या मांडणीचा काळ वेगळा
... तिघांचे या मांडणीचे संदर्भ वेगळे
... तिघांचे या मांडणीचे उद्देश वेगळे
.... तिघांचे Men आणि Machines याबाबतचे विचार वेगळे
. कारण त्या तिघांना अभिप्रेत असलेल्या या दोन संकल्पनाच वेगळ्या. गंमत म्हणजे तरीही हे तिघेही एकाच संकल्पने विषयी बोलत आहेत. ती संकल्पना म्हणजे स्वातंत्र्य. त्यात पुन्हा या तिघांची स्वातंत्र्य ही संकल्पना वेगवेगळी! जाता जाता थोडे सुचवावेसे वाटते, या पुस्तकाचा मूळ, मुख्य, महत्त्वाचा मजकूर या २२८ पानी पुस्तकाच्या ५५ व्या पानावर सुरू होतो. सर्वसामान्य वाचकाला इतका ताटकळत ठेवणे पुढच्या आवृत्तीत टाळता आल्यास बरे होईल. या पहिल्या ५४ पानात असणारा मजकूर निर्विवादपणे अभ्यासपूर्ण आहे. मूळ पुस्तकाचा मजकूर आजच्या संदर्भाच्या परिप्रेक्षात बसवण्यासाठी कदाचित तो अत्यावश्यकही असेल. पण तो पुस्तकाच्या सुरुवातीलाच न घेता मूळ पुस्तकाचा उपसंहार म्हणून किंवा परिशिष्ट म्हणून घेणे जास्त सयुक्तिक होईल असे अगदी मनापासून वाटते हे नकी. एकंदरीत काय, एका वेधक संकल्पनेचे अभ्यासू शब्दांकन म्हणजे मार्क्स आणि विवेकांनंद हे पुस्तक. विशेषतः आज हे पुस्तक वाचत असताना केरळ राजकारणात दीर्घकाळ कार्यरत असणाऱ्या माजी कम्युनिस्ट मुख्यमंत्र्यांचे अलिकडेच निधन झाले आहे. केरळ मधून अनेकदा लोकसभा खासदार झालेले शशी थरुर आता काँग्रेसी उरलेले नाहींत अशी चर्चा होत असताना या पुस्तकाचा विषय एका वेगळ्याच संदर्भात महत्त्वाचा ठरतो हे निश्चित.

मूळ इंग्लिश पुस्तकाचे लेखक: पी. परमेश्वरन
मराठी अनुवाद: चं. प. तथा बापूसाहेब भिशोकर
संपादकीय टिपण: आनंद हर्डीकर
मूळ इंग्रजी ग्रंथ प्रकाशन : १९८७
सुधारीत आवृत्ती प्रकाशन : ४ जुलै २०२५
प्रकाशक: विवेकांनंद केंद्र, मराठी प्रकाशन विभाग
पाने : २२८
किंमत : २५० रुपये

सकारात्मकतेचे तत्वज्ञान

डॉ. नितीन ह. देशपांडे

deshapandenh@gmail.com

तंदुरुस्ती हा आजच्या युगाचा बझवर्ड झाला आहे. शरीराची,मनाची तंदुरुस्ती राखण्यासाठी आपण खूप पैसे, वेळ आणि ऊर्जा खर्च करीत असतो. वैद्यकीय उपचार , चाचण्या,औषधे, शल्यकर्म वगैरे सगळंच आता दिवसेंदिवस खर्चिक झालंय. इतकं की आता आरोग्य विम्याला पर्याय उरलेला नाहीए. मनाच्या तंदुरुस्तीसाठीही आता पर्यायी यंत्रणा विकसित झालेल्या आहेत. विशेषतः कोविड नंतर मनाच्या आरोग्याचा प्रश्नही ऐंणीवर आलेला आहे. पण भावनांच्या तंदुरुस्तीबद्दल समाजात अद्यापही जागरूकता आढळत नाही आणि त्यामुळे मानसिक स्वास्थ्य प्रश्निचन्ह बनत चाललंय. यावर एक उपाय म्हणजे बालपणापासूनच भावनांचे विकसन शिकविणे.

त्यातून स्व- जागरूकता, करुणा आयुष्याशी निरामय नाते जोडणे शिकता येते. सोबतीला आधार देणारे, सांभाळून घेणारे वातावरण असले आणि डोळ्यांसमोर आदर्श असतील तर बालकांना भावनांची हाताळणी जमू शकते. बालक्यापासून खुले संभाषण आणि भावनांचे शिक्षण दिले तर भावनांची तंदुरुस्ती साधता येते. नवजात अर्भकाच्या चेहेऱ्यावर एक गोंडस, निरागस हास्य आपण अनुभवतो. परंतुन आपल्याही चेहेऱ्यावर हास्य पसरते. लहानपणापासून भावना घेऊन बालक जन्माला येते कां ?

थोडं पुढे जाऊ या- मैदानावर पाच वर्षांचे मूल खेळतंय. आता भावना व्यक्त करण्यासाठी त्या बालकाजवळ स्वतःचा तुटपुंजा का होईना शब्दसंचय असतो. त्यांना मित्रांच्या, कुटुंबातील सदस्यांच्या बोलण्यातील, आवाजाच्या पोतावरून भावना ओळखता येतात आणि ते अनुभव मार्गदर्शक दिवे म्हणून ते स्वतःच्या वर्तनाला साच्यात बसवू शकतात, त्याचबरोबर प्रतिसाद, प्रतिक्रिया, प्रतिक्रिप क्रिया सारं संचित हळूहळू त्यांच्यापाशी गोळा होत जातं. हा भावनिक विकसनाचा टप्पा कसा समजून घ्यायचा? तरुणपणी नवनवे,तीव्र, बरेवाईट सामाजिक अनुभव, घटना, प्रसंग, किस्से यांचे भांडार उघडते, त्यातून भावनांची चढउतार, घालमेल, उजळणी परिचयाची होत जाते आणि शटं प्रति शाठयं प्रवृत्ति विकसित होते. कधी आत्मसन्मान बळावतो, कधी अपमानास्पद वागणुकीतून त्याच्या विंध्या होतात, पण हेही धडे आवश्यक असतात. पौंगडावस्थेतून प्रौढ अवस्थेकडे वाटचाल करताना भावनिक कौशल्ये धीरधैरि निरामय भावनांची पायाभरणी करीत असतात. एक सत्य नजरेआड करून चालत नाही- माणसाच्या विकासात त्याच्या भावनांच्या विकासाचे मोठे योगदान असते.

भावनिक विकसन आणि त्याचे महत्त्व-

जगातील एकही अनुभव भावना विरहित नसतो. सहज एक प्रयत्न करून पाहवा. काल रात्री जेवणात काय खांले आठवून बघा. ते खाताना मनात काही भावना, विचार आले होते का? काही स्मृती, काही नियोजन, अगदी भूक लागणे? आपण सतत व्यक्त होत असतो, स्वतःमधील भावना जाणून घेत, त्यांच्या आकलनाशी झगडत असतो त्यासाठी आपली अपत्ये, सहकारी आणि वेळप्रसंगी अनोळखी लोकांशी वाद घालतो, त्यांना खोटं उरवतो. बरेचदा भावनांचा आपल्या निर्णयांवर, स्वभावावर आणि संवेदनांवर परिणाम (सकारात्मक व नकारात्मक) होत असतो. गंमत म्हणजे पुळक यांनी असं सिद्ध केलं आहे की १९७० पर्यंत भावनांचा विचार विकसन प्रक्रियेचा भाग म्हणून विचारात घेतला नव्हता. गेल्या वीस वर्षांमध्ये बाल्यावस्थेपासून वृद्धावस्थेपर्यंत मानवी भावनांच्या पटलामध्ये कसकसे बदल होत जातात यावर संशोधन सुरू झालंय. भावना तंदुरुस्त राहण्यासाठी त्यांची मशागत करणे निकडीचे असते. या निरामयतेला समजून घ्यायचे असेल तर इझाई आणि ट्रेंटकॉस्टा यांनी तयार केलेली परिभाषा समजून घेणे महत्वाचे ठरते- भावनिक विकसन म्हणजे अनुभव, अभिव्यक्ती, समज आणि जन्मापासून भावनांचे नियमन! बालवयात, पौंगडावस्थेत

सकारात्मकतेचे तत्वज्ञान २७७

आणि प्रौढावस्थेत भावनांची गुंतागुंत समजून घेण्याची क्षमता बदलत असते. ही वाढ मज्जासंस्थेशी, आकलनाशी आणि वर्तनाशी संलग्न असते पण सामाजिक व सांस्कृतिक परिप्रेक्ष्य नाकारून नाही.

या परिभावेतून भावनाविषयक सिद्धांतांचे तीन घटक दिसतात-

(१) ही जन्मभर चालणारी प्रक्रिया आहे. जन्म ते मृत्यू या प्रवासातील टप्पे प्रत्येकाचे अर्थातच वेगळाले असले तरीही सिद्धांत बदलत नाही.

(२) भावना अनुभव, आकलन, मज्जासंस्थेतील बदल यांच्यानुरूप विकसित होत जातात. त्यामुळे प्रत्येक गृहीतक आपल्याला मेंदूमधील बदलांशी ताडून बघायला भाग पाडते. हे बदल पुन्हा तीन परिप्रेक्ष्यात विचारात घ्यावे लागतात- विचारसरणी, स्मृती, शिक्षण!

(३) वर उल्लेख केल्याप्रमाणे सामाजिक-सांस्कृतिक परीघ सगळ्यांनाच सामाईक असतात. त्यामुळे सिद्धांताला सामाजिक चौकटी आणि संस्कृतींमधील इतिहास, श्रद्धा, आणि अनुभव यांची काळण करावीच लागते, तेव्हा कोठे भावनांचे नवनीत हाती लागते.

तंदुरुस्ती जाणून घेण्याची दोन कारणे -

आपण जे असतो, ते आपल्या अनुभवांमुळे बनलेलो असतो. शब्दशः भावनांचे अनुभव. वाढत्या वयात विशेषतः न्यूरोप्लास्टिसिटी (मेंदूची लवचिकता ज्यायोगे मेंदू नवीन गोष्टी शिकू शकतो, जुन्या सवयी बदलू शकतो आणि अनुभवांनुसार स्वतःला जुळवून घेऊ शकतो) जेव्हा परमोच्चबिंदूवर असते तेव्हा त्याचा परिणाम मेंदू आणि स्वास्थ्य विकसित होण्यावर होत असतो.

(१) हे अनुभव मेंदूच्या रचनेत अंतर्भूत होतात. वाढत्या वयाच्या बालकांसाठी कार्य करणारी राष्ट्रीय शास्त्रोक्त संघटन या संस्थेने २००४ साली सदर विषयात असं शोधून काढले आहे की जीवनाच्या पहिल्या काही वर्षांमध्ये मज्जातंतूंची वाढ अतिशय झपाट्याने होत असते. आणि तोच उर्वरित आयुष्यातील शिक्षण, आरोग्य आणि वर्तनाचा पाया बनतो. बालकाच्या असाधारण सकारात्मक वा नकारात्मक अनुभवांच्या सभोवती या पायाचे आरेखन होत असते, असं पेरी यांचे २००२ सालचे संशोधन म्हणते. मेंदूचा विकास त्यानुसार होत असतो. बालवयात त्रासदायी वागणूक मिळालेल्या लहानग्यांच्या मेंदूच्या प्रतिमा स्पष्टपणे असे दाखवून देतात की त्यांच्या मेंदूच्या रचनेवर आणि कार्यप्रणालीवर परिणाम झालेला असतो. कॅंस्सीर यांनी २०१८ या विषयावर विश्लेषणात्मक अध्ययन केले आणि त्यांना आढळून आले की मेंदूच्या संरचनेत विघाड झाल्याने अशा व्यक्तीच्या ताणतणावात भर

पडते. ज्या बालकांना मारहाणीचा अनुभव असतो, त्यांच्या न्यूरल मार्गांमध्ये अडथळे आल्याने अपेक्षित भावनात्मक प्रतिसाद देण्यात ते कमी पडतात. वर्तनात्मक संशोधन याची पुष्टी करताना सिद्ध करते की बालपणीचे अनुभव भावनिक तंदुरुस्तीच्या विकासाशी जोडलेले असतात. कोचॉस्का यांनी २००१ साली असे दाखवून दिले कि वयाच्या पहिल्या चौदा महिन्यांपर्यंत खूप काळजी घेतल्या गेलेल्या बालकांमध्ये भय आणि क्रोध यांचे प्रमाण घटते. वय वाढू लागले आणि आसपासच्या वातावरणात असुरक्षितता वाढू लागली की नकारात्मक भावनांचे पोषण होते.

(२) बालपणीची भावनिक निरामयता आयुष्यभराच्या स्वास्थ्याचा पाया असतो- मानसिक स्वास्थ्याचा विचार करीत असताना लहान बालके क्वचितच आपल्या नजरेसमोर येतात. मात्र बालपणीच्या कालखंडातील वातावरण, अनुभूती, भावनांचे उद्देक नक्कीच न्यूरल्लच्या विकासात महत्वाची भूमिका निभावतात. आजकाल मानसिक निरामयतेची सुरुवात पौंगडावस्थेच्या आधी होत असते. झिरो टू थ्री यांनी २०१७ साली असे प्रतिपादन केले- अर्भकांची आणि लहानग्या बाळांची वाढ वयाच्या पाचव्या वर्षापर्यंत होत असते आणि त्या कालखंडात नातेबंध महत्वाचे असतात. समाज आणि संस्कृतीच्या ज्ञानाचे प्रथम दर्शन त्यावेळी बालकांना होत असते आणि भावनांचा मोठा कालपट ते शिकत असतात. हा मानसिक निरामयतेचा पाया असतो. प्रतिकूल बालवयीन अनुभव (ए सी ई - एंडव्हर्स चाईल्डहूड एक्सपिरीअन्सेस) पालक आणि काळजीवाहक व्यक्तींच्या सान्निध्यात जन्माला येतात. कौटुंबिक हिंसाहार, मारहाण, घरातील रोगट नातेबंध हि काही उदाहरणे आहेत. एसीईला सामोरे जाणाऱ्या, सहन करणाऱ्या बालकांना शारीरिक व्याधी जडतात आणि जीवनभर दुबळेपणाचा अनुभव येतो.

एसीई टाळायचे असेल तर संशोधकांनी आणि धोरणकर्त्यांनी काही गोष्टी युद्धपातळीवर हाती घ्यायला हव्यात-

(१) प्रतिसाद देणाऱ्या नाल्यांची लहानवयापासून बेगमी (२) ताणाचे प्रसंग टाळण्यासाठी कुटुंबीयांनी घ्यावयाची काळजी (३) मूलभूत जीवनकौशल्ये शिकणे- दैनंदिन कामे शक्यतो स्वतः करणे. भावनांच्या बाबतीत निसर्ग आणि संगोपन हे विचार कायम तराजूच्या दोन पारड्यात असतात.

बॅरेंट म्हणतात- निसर्ग आणि पालनपोषण या दोघांच्या उपयुक्ततेबद्दल अनुपादक चर्चा खूप झाल्या आहेत. मानवी यंत्रणांना एक्तर निसर्गाच्या चप्प्यातून बघायचे किंवा तेथे संगोपनाचे भिंग लावायचे. हि गृहीतके आता निष्प्रभ उरत चाललेली आहेत. यामुळे शास्त्रीय प्रगतीमध्ये अडथळे येतात आणि मग शारीरिक, सामाजिक,

शरीरविज्ञानविषयक असे फाटे उगाच फुटतात. आपल्या सभोवतालचे वातावरण, आहार, आणि जीवनशैली आपल्या जनुकांच्या कार्याला कसे बदलतात, याचा अभ्यास करणाऱ्या क्षेत्रात (एपिजेनेटिक्स) झालेल्या प्रचंड प्रगतीमुळे आपली जनुकांची जाण, त्यांचे निसर्गाशी असलेलं नातं आणि त्यातून बालपणीच्या अनुभवांचे ठसे जन्मभर परिणाम करीत असतात हे आता समजून येत आहे. जनुकांच्या संरचनेत बदल न करताही हे क्षेत्र जनुकांमधील रासायनिक बदलांवर प्रकाश टाकीत आहे. उदा. गर्भारपणात दीर्घकाळ तणावाचे अनुभव असतील तर अर्भकाच्या मेंदूत असे बदल होतात कि त्यावरून शरीराचा तणावांशी सामना करण्याचा आलेख काढता येतो.

भावनांच्या उद्रेकांच्या मुळाशी असलेले तीन सिद्धांत विचारात घेऊन हा लेख संपवू-

भावनांचे सिद्धांत आणि भावनिक विकसनाचे सिद्धांत वेगवेगळे असतात. भावनांच्या सिद्धांतांमध्ये भावनेचे स्वरूप, अंगीभूत घटक, त्यांची जडणघडण, आकलन आणि मज्जासंस्थेचे शरीर शास्त्राशी असलेले नाते समाविष्ट असतात. भावनिक तंदुरुस्तीच्या विचारसरणीत भावनांचे उगम व त्यांचे जन्मभरात बदलत जाणारे स्वरूप याचा अभ्यास केला जातो आजच्या घडीला एकही सर्वमान्य विचारधारा नाहीए ज्यायोगे संशोधनाला दिशा मिळेल. तरीही एका बाबतीत एकमत आढळते- भावना आकलनाशी निगडित असतात आणि त्यांच्या मागे सामाजिक घटकांचा फौजफाटा कार्यरत असतो.

(१) **भावनांचा पृथक्/ विभक्त दृष्टिकोन**- इझाई असं सुचविलेला सिद्धांत भावना क्षणी अर्भकाकडे काही वैश्विक अशा मूळच्या भावना असतात. याचाच अर्थ असा कि प्रत्येकाकडे जन्मताक्षणी अनुभव घेण्याची व भावना व्यक्त करण्याची उपजत क्षमता असते. त्या नैसर्गिक भावना आकलनाच्या प्रक्रियेशी सुरुवातीला संलग्न नसतात. यामध्ये आनंद, क्रोध, भय, आश्चर्य, निराशा अशा काही भावनांचा समावेश असतो. यातील प्रत्येक भावना पृथक् असते आणि त्यांच्यात फरक करता येतो. पुढे जाऊन असेही संशोधन झालेले आहे कि भावनांचा संबंध विशिष्ट हावभावांशी असतो. इझाई म्हणतात - शरम, पश्चाताप अशा नव्या भावना वयाच्या दुसऱ्या वर्षापासून विकसित होत जातात कारण समाजाचे आलेले अनुभव त्याच्या मुळाशी असतात.

(२) **आत्मजाणीवेच्या भावनांचा सिद्धांत**- माइकेल लेविस यांनी २०२२ साली असे प्रतिपादन केले की आत्मजाणीवेच्या भावना उक्कांत होत जातात - खजली होणे, अनुकंपा, मत्सर अशा भावना वयाच्या दुसऱ्या वर्षापासून विकसित होत जातात. उदा आई जर दुसऱ्या मुलाकडे लक्ष देत असेल तर पहिल्याच्या मनात मत्सर निर्माण होतो. या प्रकारच्या भावनांचा दुसरा संच आहे- अभिमान, लज्जा, खेद. साधारण वयाच्या तिसऱ्या वर्षापासून यांची दृश्यात्मकता वाढते. समाजाच्या चौकटी ध्यानात आल्या कि बालकांची तगमग वाढते. म्हणून सामाजिक अनुभवांचा अभिव्यक्तीवर होणारा परिणाम समजून घेणे अगत्याचे ठरते. उदा- हातातून दुधाचा काप खाली पडून दूध सांडले तर शरम वाटते, अपराधगोंड वाढतो कारण अशा चुका त्या वयात क्षम्य नसतात.

(३) **स्व-निर्मित भावनांचा सिद्धांत** - लिसा फेल्डमन बॅरेंट यांनी सुचविलेला हा सिद्धांत असं मानतो कि मानवी भावना अमूर्त असतात. म्हणून बाल्यावस्थेत परिचय नसलेल्या स्वातंत्र्य, बुद्धिमत्ता किंवा सौंदर्य अशा संकल्पनांचे चित्र बालके निर्माण करू शकतात. बरेचदा घरातील मोठी माणसे, पालक भावनांना लेबल लावतात आणि तिथून स्व-निर्मितता सुरुवात होते. कानावर पडणाऱ्या मी आता खूप चिडलोय, ओरडेच तुझ्या अंगावर अशा वाक्यांमधून बालके निरीक्षण करतात आणि स्वतःचे अर्थ निर्माण करतात. बालके भावनांचे वर्णन करणारे शब्द ऐकून भावनांचे कपे तयार करतात.

आयुष्याच्या वाटेवरचे सुरुवातीचे काही अनुभव मेंदूच्या संरचनेत कायम स्थित असतात आणि त्याचे बरेवाईट परिणाम जन्मभरासाठी असतात. मानवी मेंदू प्लॅस्टिक स्वरूपाचा असतो आणि अनुभवांप्रमाणे सतत बदलत असतो. म्हणून स्वतःच्या तंदुरुस्तीसाठी भावनांमध्ये गुंतवणूक करणे केव्हाही श्रेयस्कर!

सात्विकांचा । पदर सोडू नये ।। (भाग-५७)

साधता संवाद

प्रा.ज्ञानेश्र्वर कुलकर्णी(वृत्तबी)

भ्र. ९४०३०२९१७८

ज्या

प्रमाणे संत सज्जनांचा सदासर्वकाळ सहवास घडावा, त्यांचा सदासर्वकाळ आदरच करावा. त्यांचा कधीही अनादर करू नये. उलट ज्याटिकाणी संतां विषयी अदर नाही अथवा टीकात्मक चर्चा होते त्या टिकाणी क्षणभरही थांबू नये. ते शब्दमुद्धा कानावर पडू देऊ नये. कारण संतांची वचने ही अनुभवसंपन्न तर असतातच शिवाय ते त्रिकालाबाधि सत्य असतात तसेच आपलं दैनंदिन जीवनही उजळून टाकणारे असतात. त्यामुळे एकदा का त्यांचा पदर धरला की, तो पदर शेवटच्या श्वासापर्यंत सोडू नये हे आपण पाहिलं आहेच.

आज आपण कुणाची संगत टाळल्यामुळे संत सहवास लाभतो? त्यासाठी काय करावे लागते याविषयी सविस्तर पाहू.

टाळावी संगत । धूर्त दुर्जनांची ।।

स्वार्थी पापीयांची । छाया नको ।।२।।

खरं तर मनुष्य हा प्राणी असा आहे की, जो चांगला आणि वाईट याचा विचार करू शकतो, कारण तेवढी बुद्धी किंवा विचार करण्याची शक्ती परमेश्वराने त्याला दिली आहे. इतर प्राण्याला सुध्दा ती दिली आहे पण ती केवळ आहार, भय, मैथुन आणि निद्रा एवढ्यापुरतीच ती मर्यादित आहे. पण माणसाला मात्र त्याच्याही पुढची एक गोष्ट दिली आहे ती म्हणजे मन. मन हे अतिशय चंचल आहे. ते क्षणाक्षणाला बदलतं. ते काही केल्या स्थिर राहात नाही. ते मायेच्या पूर्ण अधिन गेलंलं आहे. म्हणून त्याला आवर घालण्यासाठी बुद्धी आहे. जी विवेकी असते तिला काय चांगलं, हितकारी किंवा काय वाईट,अहितकारी याची चांगलीच जाणिव असते. तौलनिक विचार करण्याची शक्ती बुद्धीला असते आणि ती मनाला आवर घलण्याचं महत्त्वच काम करते. मग प्रश्न असा पडतो की, बुद्धी विचारी आहे, मनावर नियंत्रण ठेवणारी आहे, तरी माणूस असा स्वार्थी, निपरीत कसा वागतो? तर बुद्धी प्रत्येक वेळी मनाला चांगलं कसं वागावं, काय बरोबर आहे काय चूकीचं आहे याचं मार्गदर्शन करते पण काही वेळा मन बुद्धीचं ऐकत नाही. तेव्हा मन आणि बुद्धी या दोघात द्वंद्व होतं. मन जेव्हा बुद्दीवर मात करतं तेव्हा ते इंड्रियाना स्वैरपणे वागण्याची अज्ञा देतं, इथेच माणसची फसगत होते आणि विवेक शून्य होऊन माणुसकी विसरून वागू लागतो. माणुसकी हाच माणसचा स्वधर्म आहे. आणि तोच जर विसरून माणूस वागू लागला तर माणूस आणि पशु यामध्ये भेदच

राहणार नाही. मणसाचा पशु होईल. आणि हा होऊ नये म्हणूनच संतांनी आम्हाला सावध केले आहे. जर माणसातील स्वधर्म जागवायचा असेल, विवेकी वर्तन ठेवायचे असेल तर मनाने सदस्द्विवेक बुद्धीप्रमाणे वागणे आवश्यक आहे. म्हणून तर जगद्गुरू तुकाराम महाराज म्हणतात की,

मन करा रे प्रसन्न सर्व सिध्दीचे कारण

कोणतेही कार्य सिध्दीस नेण्यासाठी मन प्रसन्न असायला हवं, सात्विक विचारांनी भरलेलं असावं. असं मन स्वार्थी किंवा वाईट विचार कसं करेल? ते नेहमी सकारात्मकच विचार करेल.

संगती दोष हा आपल्या मनावर परिणाम करणारा प्रभावी घटक आहे. त्यासाठी आपल्या व्यक्तीमत्त्वावर जसे संस्कार घडणे आवश्यक आहे तसेच योग्य संगती मिळणेही तितकेच महत्त्वाचे आहे. किंबहुना संगती हीच जास्त महत्त्वाची आहे. म्हणून तर तुकाराम महाराज म्हणतात की हीरा कितीही मौल्यवान असला तरी तो जर ढेकणाऱ्या संगतीत आला तर हातोडीच्या आघातानेही न भंगणारा हिरा ढेकणाऱ्या संगतीत भंगतो, त्याचं पाणी पाणी होतं. इतका परिणाम संगतीचा होतो. याबाबतीत माऊली फार सुंदर दृष्टांत देतात की,

लोह उभी खाय माती ।
ते परिसचिया संगती ।
सोने जाल्यवरती ।।

न शापविजे मळे ।।
लोखंड मातीच्या संगतीत अले तर ते गंजून त्याची माती होईल, पण तेच जर लोखंड परिसाऱ्या संगतीत आले आणि त्या परिसाचा साधा स्पर्श जरी लोखंडाला झाला तरी त्याचे सोने होईल. आणि एकदा सोने झाल्यावर ते कितीही मातीच्या संगतीत आले तरी पुन्हा त्याचे लोखंड होणार नाही.

या चरणात हाच विचार सांगितला आहे. त्यासाठी कुणाची संगत करू नये हे एकदा लक्षात आले की, कुणाची संगत करवी याचे ज्ञान आपोआप प्राप्त होईल. जे लोक अतिशय धूर्तपणे वागत असतील समोरच्याचे नुकसान कसे होईल याच विचाराने वागत असतील तर अशा धूर्त

लोकांची

संगत टाळावी. त्याचप्रमाणे जे लोकं दुर्जन आहेत, वाईट वर्तनाचे आहेत अशांची संगत कटाक्षाने टाळावी. स्वर्थी लोक तर इतके घातकी असतात की, त्यांच्या सारखे पापी तेच! अशा स्वार्थी लोकांची संगत तर सोडाच पण त्यांच्या सावलीला सुध्दा जाऊ नये. एवढंच नाही तर त्यांची पापी छायादेखील आपल्यावर पडणार नाही याची सतत काळजी घ्यावी. ईश्वर चरणी एवढीच एक प्रार्थना की, देवा अशा लोकांची छायादेखील आमच्यावर पडू देऊ नको. मग त्यासाठी काय करावे? तर...

शोधाव आणप । आपुला सन्मार्ग ।।
करूनी विसर्ग । विकारांचा ।।३।।

कुणी तरी येईल आणि आपलं भलं करेल ही कल्पनाच निव्वळ मृगजळी आहे. तिच्यावर अवलंबून राहणे म्हणजे जे केवळ वेळेचा अपव्यय करणे व मुब्षपणा करणे आहे असेच म्हणावं लागेल. कारण कर्मांशिवाय फळ कसं मिळेल. फळ मिळवायचं असेल तर आगोदर कर्म हे करावच लागतं. त्याप्रमाणे आपलं चांगलं व्हावं,

भलं व्हावं असं जर वाटत असेल तर त्यासाठी आपल्यालाच प्रयत्न(कर्म) करावे लागतील.

संसाराच्या या भवबंधनातून मुक्त व्हायचे असेल तर त्यासाठी अध्यात्मिक व भौतिक अशा दोन्ही पातळीवर आपल्यालाच सर्वोतोपरी प्रयत्न करावे लागतात. माऊलींनी तर यावर फार सुंदर भाष्य केले आहे. ते म्हणतात की,

आपुली आपण करा सोडवण ।।

संसारबंधन तोडा वेगी

संसार हे सर्व दुःखाचं मूळ आहे, हे माहित असूनही आपण त्याच्या बंधनात असे काही बंधल्या जातो की, त्यातुन सुटका होणे अशक्य आहे. सुटका तर व्हवी वाटते पण ती कुणीतरी करवी. नाहीच कुणी केलीतर शेवटी ती देवाने तरी करावी असे आपल्याला वाटते. पण तसे होत नाही. त्यासाठी अथक परिश्रम घेऊन आपणच अपली सुटका करून घ्यावी लागते.

या चरणातही तोच विचार सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे की, जोपर्यंत हाती मशाल घेऊन आपणाच आपला मार्ग शोधत नाही तोपर्यंत आपण अंधारतच धडपडत राहू. हाती ज्ञानाची मशाल घेऊन शोधलेला मार्ग हा सन्मार्गच असावा. अन्य कोणता जर मार्ग असेल तर तो वाममार्गच असेल यात शंका घेण्याचे कारणच नाही. ज्ञानाची मशाल घेऊन शोधलेला मार्ग हा सात्विकच असेल कारण तो अध्यात्मिक असेल. या मार्गाचा अंगिकार करण्यासाठी आगोदर आपल्यातील विकारांचं विसर्ग केला पाहिजे, म्हणजेच सारे विकार सोडून शुद्ध मनाने ज्या मार्गावरून आपण जणार आहोत तो सन्मार्गच असेल. आणि भगवंताला याच मार्गाने आलेला भक्त प्रिय असतो. जो आपणच अपला शोधलेला सन्मार्ग असतो. या मार्गाने गेले तर नेमकं काय होतं? तर...

नामस्मरणाने । कर्म शुद्ध होते ।।
फलप्राप्ती होते । आनंदाची ।।४।।

हा मार्गाने जेव्हा मार्गक्रमण करतो तेव्हा आपल्या मुखात प्रथम नामस्मरण येते मग कर्मची सुरुवात होते. ज्या कर्मची सुरुवात नामस्मरणाने होते ते कर्म शुद्ध, निष्काम आणि सात्विकच असतं. त्यामुळे त्यापासून मिळणारी फलप्राप्तीही शुद्ध आणि आनंददायीच असते. नाही तर संत कबीर दासजींनी म्हटल्याप्रमाणे, **बोया पेड बबुल का आम कहासे आय** जे पेरलं तेच

उगवणार ना? हे सात्विक कर्मच असं आहे की, **वाटेवर काटे वेचित चाललो, वाटले जसा फुला फुलात चललो** ज्या वाटेवरून चालत असताना त्या वाटेवरील कटे वेचत जऊ लगलो तर येणाऱ्या वाटसरूसाठी ती वाट अधिक सुकर होईल. आणि हे पाहून काटे वेचणऱ्याला जसे काही आपण फुलातच चलत आहोत असा आनंद होईल.

आपणच शोधलेल्या सन्मार्गावरून चालतांना आनंद तर होईलच पण त्याच वेळी मुखातून हरिनाम आले तर आपल्या हातून सत्कर्मच होईल आणि आपला आनंद द्विगुणित होईल. त्यापुढची गोष्ट म्हणजे...

श्वासात खेळावा । राधेचा श्रीरंग ।।
मुखी पांडुरंग । नाना गातो ।।५।।

आता आनंदाने मार्गक्रमण करताना एकच मागणं आहे देवा की, मुखातले हरिनाम श्वासात यावे. आता या श्वासात सदासर्वकाळ राधेचा श्रीरंग खेळावा एवढीच इच्छा आहे.

इथे राधेचा श्रीरंगच का? आणि तो खेळताच का राहावा? असे प्रश्न पडणे सहाजिकच आहे. तर... श्रीरंगाचं राधेवर नितांत प्रेम आहे. हे वेगळं सांगण्याची गरज नाही. आणि तो राधेचा श्रीरंग यासाठी खेळता राहवा की, तो कुठेही,कुणातही, कधीही गुंतून राहात नाही. प्रत्येकात तह्नीन होऊन काही काळ रमतो पण योग्य वेळ आली की, त्यातून हळुवारपणे अलग होतो. अगदी पाऱ्या सारखा. असं वागणं सोपं नसतं. भगवंताचा निजीध्यास ज्वाला लागला आणि भगवंताची कृपा ज्याच्यावर झाली त्यालाच हे साध्य होतं. म्या पामरला मात्र यातलं काहीच कळत नाही. हां एवढं मात्र खरं की, राधेचा श्रीरंग आणि आम्हा वरकन्यांचा पांडुरंग हे एकच आ- हेत, त्यात अजिबातच वेगळेपण नाही. श्रीरंग आणि पांडुरंगात कसलंच द्वैत नाही तर ते अद्वैतच आहेत. म्हणूनच देवा, समोर पंढरी दिसत आहे, श्वासात राधेचा श्रीरंग खेळत आहेत. अशा मंगल समयी आपल्याच नादात नाचेत नाचत नाना मुखाने पांडुरंग... पांडुरंग... पांडुरंग ...गात आहे. श्रावण सरीच्या ब्रह्मनंदात चिबचिब होत आहे.

पवित्र अशा श्रावण महिन्याच्या सर्वांना हार्दिक शुभेच्छा. (निरूपण केलेली अंभंग रचना ही लेखकाचीच आहे.)

।। राम कृष्ण ढरि ।।

नौद

अजय तिवाबी

सं देशखाली येथे तृणमूल काँग्रेसच्या नेत्यांकडून महिलांचे लैंगिक शोषण, कोलकात्यातील आर. जी. मेडिकल कॉलेजमध्ये महिला डॉक्टरवर बलात्कार आणि हत्या आणि अलिकडेच २५ जून २०२५ रोजी कोलकाता लॉ कॉलेजमध्ये एका विद्यार्थिनीवर बलात्कार; या घटना केवळ लज्जास्पदच नाहीत, तर अनेक गंभीर प्रश्नही निर्माण करतात. महिलांवर होणारे हे लैंगिक अत्याचार आणि त्यातील राजकीय कार्यकर्त्यांचा सहभाग आपल्याला आपण किती सडक्या मनोवृत्तीच्या लोकांमध्ये राहात आहोत, याचा विचार करण्यास भाग पाडतात.

अलिकडच्या घटनेतील मुख्य आरोपी मोनोजित मिश्रा याचे जुने गुन्हेगारी रेकॉर्ड आहे; परंतु सत्य हे आहे की, मागील प्रकरणांमध्ये त्याच्यावर कोणतीही कारवाई झाली नव्हती. ही घटना घडली, त्या कॉलेजमध्ये विद्यार्थिनींसोबत गैरवर्तनाच्या अनेक तक्रारी आहेत. त्याकडे लक्ष दिले गेले नाही. अशा परिस्थितीत कॉलेज प्रशासनाने गुन्हेगाराच्या हेतूनाही खतपाणी घातले आहे, हे नाकारता येत नाही. आपल्या कायद्यात कडक तरतुदी असूनही वेळेवर सुनावणी, निकाल आणि शिक्षेच्या अंमलबजावणीतील संशयगतीमुळे अनेकदा गुन्हेगारांना फायदा होतो. बऱ्याचदा खटल्यांच्या तपासात बराच वेळ लागतो, न्यायालयीन प्रक्रिया वर्षानुवर्षे लांबते आणि या काळात गुन्हेगार एक तर जाणिनावर बाहेर येतात किंवा त्यांना पुराव्यांशी छेडछाड करण्याची संधी मिळते. कायद्यात गुन्हेगाराला पळून जाण्याचे शक्यते मार्ग आहेत, हे गुन्हेगारांना हे चांगले समजते. म्हणूनच ते सतत असे गंभीर गुन्हे करण्याचे धाडस करतात. जलदगती न्यायालयाची संकल्पना असूनही अशा प्रकरणांमध्ये जलद न्याय मिळणे हे अजूनही एक मोठे आव्हान आहे.

आजच्या जगात अनेकदा राजकारण आणि सत्तेचा खेळ महिलांच्या संरक्षणापेक्षा अधिक महत्त्वाचा बनतो. संदेशखाली हे याचे जिवंत उदाहरण आहे. तिथे राजकीय संरक्षणाचे आरोप झाले आणि गुन्हेगारांना शिक्षा होण्यास विलंब झाला. मतांच्या राजकारणामुळे गुन्हेगार निर्भय झाले आहेत. महिलांच्या सुरक्षेबाबत राजकीय पक्षांचा अनिर्णयशील दृष्टिकोन गुन्हेगारांना आणखी प्रोत्साहन देत आहे. सत्ताधारी पक्षातून पुन्हा पुन्हा अशी प्रकरणे उघडकीस येतात, तेव्हा कायद्याचे राज्य खरोखरच स्थापित झाले आहे का, असा प्रश्न पडतो. पुरुषी अराजकतावादी विचारसरणी महिलांच्या सुरक्षेवर वर्चस्व गाजवते. आज समाजाने महिलांना शिक्षणाचे स्वातंत्र्य दिले, प्रगतीची संधी दिली; परंतु आपली मानसिकता खरोखरच बदलली आहे का? आजही आपण पुरुषी अराजकतेच्या गुलामगिरीतून पूर्णपणे बाहेर पडू शकलेलो नाही हे दुर्दैव आहे.

महिला उच्च शिक्षण घेत असतील, महत्त्वाच्या पदांवर विराजमान होत असतील; परंतु रस्त्यापासून कामाच्या ठिकाणापर्यंत सर्वत्र असुरक्षित असतील, तर त्याला काय अर्थ आहे? छेडछाड, लैंगिक छळ आणि बलात्कार यासारख्या घटना आपल्या विचारसरणीत मोठा विरोधाभास असल्याचे पुरावे आहेत. एकीकडे

आपण महिलांना देवी मानतो तर दुसरीकडे भोगवस्तू मानतो. दुर्गा माता आणि ममतादीर्घांच्या भूमीवर घडणारे हे गुन्हे आपल्याला आत्मपरीक्षण करण्यास भाग पाडतात. हा केवळ कायदा आणि सुव्यवस्थेचा प्रश्न नाही तर आपल्या सामाजिक आणि नैतिक जाणिवेचा प्रश्न आहे. आज आपल्याला केवळ कायदे मजबूत

शिक्षण घेणाऱ्या प्रशिक्षणार्थी डॉक्टर युवतीवरील बलात्कार आणि खून प्रकरणातील आरोपी संजय राय २०१९ मध्ये कोलकाता पोलिसात नागरी स्वयंसेवक म्हणून सामील झाला; परंतु त्याने 'योग्य संबंधांचा वापर करून स्वतःची पोलिस कल्याण कक्षात बदली करून घेतली आणि आर. जी. कर रुग्णालयात पोस्टिंग मिळवली. तपासात दिसून आले की, राय बराच काळ रुग्णालयाच्या आवारात राहात होता. त्याला महिला वॉर्डमध्ये विनाअडथळा प्रवेश होता. येथेच त्याने एका तरुण प्रशिक्षणार्थी डॉक्टरवर बलात्कार करून खून केला. त्यामुळे पोलिसांचे अपयशच उघड झाले नाही, तर राजकीय आणि प्रशासकीय संरक्षणाखाली एक व्यक्ती बराच काळ कसा गुन्हे करत राहिली, हेदेखील दिसून आले. पश्चिम बंगालमधील उत्तर २४ परगणा जिल्ह्यातील संदेशखाली परिसरात उघडकीस आलेले लैंगिक शोषणांचे प्रकरण तर सता आणि गुन्हेगारी यांच्यातील संबंधांचे सर्वात भयानक उदाहरण म्हणून समोर आले. येथे गावातील अनेक महिला उघडपणे समोर आल्या आणि आपण वर्षानुवर्षे शारीरिक शोषण आणि जमीन हडपण्याच्या गुन्हेगारी कृत्यांचा सामना करत असल्याचा आरोप केला.

संदेशखालीमध्ये महिलांनी तृणमूल काँग्रेसचे नेते शाहजहान शेख यांच्या विरोधात निदर्शने केली. हे नेटवर्क चालवणारे शाहजहान शेख, शिबा प्रसाद हजरा आणि उत्तम सरदार हे तीन मुख्य आरोपी तृणमूल काँग्रेसशी संबंधित आहेत. शाहजहान हा स्थानिक तृणमूल काँग्रेसचा नेता आणि सरकारचा प्रभावशाली चेहरा मानला जात असे. शिबा प्रसाद पंचायत पदावर होता, तर उत्तम सरदार हा तृणमूल काँग्रेसचा कार्यकर्ते होता. कोलकाता येथील साऊथ कलकत्ता लॉ कॉलेजमध्ये एका विद्यार्थिनीवर झालेल्या सामूहिक बलात्काराच्या प्रकरणांतर शैक्षणिक संस्थांच्या सुरक्षेवर गंभीर प्रश्न उपस्थित झाले. या प्रकरणाची सुनावणी करताना कोलकत्ता उच्च न्यायालयाने एक मोठा निर्णय दिला. त्याद्वारे पश्चिम बंगालमधील विद्यार्थी संघाच्या निवडणुका न झालेल्या महाविद्यालये आणि विद्यापीठांमधील विद्यार्थी संघ कक्ष बंद करण्याचे आदेश न्यायालयाने राज्य सरकारला दिले. न्यायालयाने स्पष्ट केले आहे की, या विद्यार्थी संघ कक्षांमध्ये कोणत्याही प्रकारचे मनोरंजन किंवा वैयक्तिक क्रियाकलाप करण्यास मनाई असेल.

न्यायालयाने म्हटले आहे की, साऊथ कोलकत्ता लॉ कॉलेजचा विद्यार्थी संघ कक्ष पूर्णपणे सीलबंद राहील. कोणत्याही परिस्थितीत त्याचा वापर करण्याची परवानगी दिली जाणार नाही. कारण हा विषय थेट त्या महाविद्यालयाशी संबंधित आहे आणि चौकशी सुरू आहे. या घटनेतील मुख्य आरोपी मनोजित मिश्रा हा पूर्वी कॉलेजचा विद्यार्थी नेता होता आणि त्याने युनिव्हर्स रुमला धमकी आणि शोषणाचा अड्डा बनवले होते. मिश्रा याची कॉलेजमध्ये तात्पुरती कर्मचारी म्हणूनही नियुक्ती करण्यात आली होती. या गंभीर गुन्ह्यात सहभागी असलेले इतरदोन आरोपी, जैब अहमद आणि प्रमित मुखर्जी हेही कॉलेजचे वरिष्ठ विद्यार्थी आहेत. इथे आरोपी कोण आहेत हा प्रश्न नाही. प्रश्न हा आहे की सरकार त्यांच्यामागे का उभे आहे?

तृणमूल काँग्रेसने नेहमीच कायदा आपले काम करेल, असे म्हटले; परंतु कायदा आरोपींच्या हातातल्या बाहुल्यासारखा वागत असेल तर कोण काम करेल, असा प्रश्न पडतो. येथे एकापाठोपाठ उघडकीस येणाऱ्या घृणास्पद घटनांवरून हे स्पष्ट होते की, सत्तेची असलेले संबंध, प्रत्यक्ष असो वा अप्रत्यक्ष, गुन्हेगारांचे मनोबल वाढवत राहिले आहेत.

जलम

पाय मातीवर ठुजो... हाती अभाव धरून... जधी जलमला तथी... जावे जलम सरून... आज त्याले नाही मोल... काल ज्याले मोल व्हतं. आज लयास पावतं... पराघरातलं जातं. गेलं उखय मुसय... गेलं खयं ईसरून. कोन पुरे काय पूरे... मानसाच्या जलमाले काळ येळ येत नाई. काई सांगून कोनाले... कोनी पुसनार नाई... कस्ट काबाळ करून... पसा सोकला नदीचा... भर उनायात जधी... सरसर मातीवर... वेती पावसाच्या सरी... पावसायात नदीले... पानी दुधळ्या भरून... कोनी साज थोर नाही... बंदे मानसं समान... जगू मानसासारखे.... काय कामी मानपान... जातपात भेदभाव... टाका मातीत पुरून... तुया संगच्या जिवाले... देजो कायजाची ओल... धर्म एकच आपला... मानुसकी अनमोल... दूर सारू नोको कोना... कोव्या बायव्यावरून... कोनी सरसं विरसं... कोनी नसते जगात... पुळे जावं संगमंग... हात धरून हातात... काम करावं चांगलं... नाव राहावं उरून... जधी जलमला तथी... जावे जलम सरून...

अमोल गोंडयव

मुका बाप

मुले मोठी झाल्यावर बाप होतो मुका कशीही वागली तरी पोटात पेटो त्यांच्या चुका दोन पिढीतले विचारांचे अंतर, मनाला तो समजावत असतो त्यांच्या उत्तान वागण्याला सतत सख्त करीतच असतो रक्ताच्या नात्याचे भावनिक संबंध पिढी-दर-पिढी बदलत असतात... हे मात्र समजून घ्यायला, त्याचे विचार तोकडे पडतात काय करावे अशा बापाने, ज्याची मुलंछ छातीवर मूग दळतात तो जवळ बोलावतो त्यांना, ते मात्र दूर पळतात करीअर-पैसा-प्रगती... याला कधीच विरोध नसतो पण कळत नाही, हे कारण सांगून मुलगा का दूर पळतो नात्यातील वीण अशी कशी उसवली, हे त्याला कळतच नाही मुके राहण्याशिवाय त्याला गळवंतर नाही मुका बाप होणे यासारखा पर्याय नाही

हेमंत धोंडवीकर

पर्यावरण

मिलिंद बेंडळे

हि मालयीन परिसंस्था गंभीर तणावाखाली आहे. त्याच्या धोक्यांकडे तातडीने लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे. 'वाडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ हिमालयन जिओलॉजी' (डब्ल्यूआयएचजी) च्या अलिकडील अभ्यासात उत्तराखंडमध्ये एक चिंताजनक ट्रेंड दिसून आला आहे. एका दशकात हिमनद्यांची संख्या १२६६ वरून १२९० पर्यंत वाढली आहे, तर हिमनदी तलावांचे क्षेत्र ८.१ टक्क्यांनी वाढले आहे. हवामान बदलामुळे आणि बर्फ जलद वितळण्यामुळे हा विस्तार होत आहे. त्यामुळे हिमनदी तलाव उद्रेक पुराचा (जीएलओएफ) धोका वाढतो आहे. जागतिक हवामान संघटनेच्या (डब्ल्यूपूम ओ) 'ग्लोबल स्टेट ऑफ द क्लायमेट'च्या अहवालामध्ये २०२४ हे आतापर्यंतच्या सर्वात उष्ण वर्षांपैकी एक होते.

सततच्या तापमानवाढीमुळे हिमालयातील हिमनद्या धोकादायक वेगाने वितळत आहेत. त्यामुळे नवीन हिमनदी तलाव तयार होत आहेत आणि विद्यमान हिमनद्यांचा विस्तार होत आहे. 'डब्ल्यूआयएचजी'चा अभ्यास हिमनदी तलावांच्या उद्रेकाच्या वाढत्या धोक्यावर प्रकाश टाकतो. त्यामुळे पाण्याचा, गाळाचा आणि कचऱ्याचा विनाशकारी प्रवाह निर्माण होऊ शकतो. चोराबारी तलावाच्या उद्रेकामुळे २०१३ मध्ये केदारनाथमध्ये आलेल्या पुरात सहा हजारांहून अधिक लोकांचा मृत्यू झाला. २०२१ मध्ये सिक्कीममध्ये आलेला रैनी-तपोवन पूर आणि २०२३ मध्ये दक्षिण लोनाक तलावामध्ये झालेल्या दुर्घटना विसरून चालणार नाही. बर्फाच्या विशाल साठ्यामुळे 'तिसरा ध्रुव' म्हणून ओळखला जाणारा हिमालय अत्यंत असुरक्षित आहे. 'डब्ल्यूएमओ'ने हिमनदीच्या वस्तुमानाचे जलद नुकसान अधोरेखित केले आहे. त्यामुळे समुद्राची पातळी वाढत असून गंगा, ब्रह्मपुत्र आणि सिंधूसारख्या नद्यांवर अवलंबून असलेल्या लाखो लोकांसाठी पाण्याची उपलब्धता धोक्यात येत आहे.

उत्तराखंडमधील सुमारे ३५० हिमनदी तलाव या धोक्यात भर घालतात. त्यात पाच उच्च-जोखीम 'श्रेणी अ' म्हणून वर्गीकृत

अमेरिकेमध्ये पाऊस आणि पुराने थैमान घातल्याच्या बातम्यांनी अनेक जण धास्तावले असतानाच गेल्या काही दिवसांमध्ये उत्तराखंड, हिमाचल प्रदेशमध्ये प्रचंड पाऊस आणि हिमस्खलनाच्या घटना वाढल्या. तिथे मोठ्या प्रमाणात जीवित आणि वित्तहानी झाली आहे. हिमालय आपल्याला धोक्याचे इशारे देत असून त्याकडे वेळीच गांभीर्याने पाहिले नाही, तर विनाश अटळ असल्याचा सांगावा निसर्ग धाडत आहे.

तलाव आहेत. दिगाऱ्यांनी बनलेले हे हिम नदी तलाव अस्थिर आहेत. आशियामध्ये हवामान बदलाच्या वेगवान घटनांमध्ये वाढ होत आहे. 'डब्ल्यूएमओ'च्या अहवालानुसार, २०२४ मध्ये तीव्र उष्णतेच्या लाटा, वादळे आणि पुरांचा भारतावर लक्षणीय परिणाम झाला. 'येल प्रोग्राम ऑन क्लायमेट चेंज कन्स्युनिकेशन' अहवालानुसार २०२४ मध्ये ७१ टक्के भारतीयांना तीव्र उष्णतेच्या लाटा अनुभवाव्या लागल्या, तर अर्ध्याहून अधिक लोकांना दुष्काळ, जलप्रदूषण किंवा शेतीचे नुकसान सहन करावे लागले.

हवामान बदलामुळे केरळमधील वायनाडमध्ये अनुभवायला मिळालेल्या भूस्खलनासारख्या घटना घडण्याची शक्यता १० टक्के वाढली आहे. वायनाडच्या घटनेत

२२० हून अधिक लोकांचा मृत्यू झाला. हिमालयात अनियमित पावसाळा आणि उंचावरील ढाफुटी पूर्वी क्वचित होत. आता वारंवार अशा घटना घडायला लागल्या आहेत. त्यामुळे हिमनदी तलाव भरले जातात आणि त्यांच्या नाजूक भिंती अस्थिर होतात. हवामान बदलामुळे प्रचंड प्रोग्राम ऑन क्लायमेट चेंज कन्स्युनिकेशन' होते. 'आपत्ती रेझिलिएंट इन्फ्रास्ट्रक्चर कोअॅलिशन'च्या अंदाजानुसार जागतिक पायाभूत सुविधांचे ७० टक्के नुकसान (८०० अब्ज डॉलर वार्षिक) हवामानाशी संबंधित असून भारतासारखे देश त्यामुळे जास्त प्रभावित आहेत. २०२१ च्या हिमनदी आपत्तीमध्ये दिसून आले आहे की, उत्तराखंडमधील हिमनदी तलाव फुटल्याने आलेले पूर जीवितहानी आणि

जलविद्युत प्रकल्प, रस्ते आणि पुलासारख्या महत्त्वाच्या पायाभूत सुविधांसाठी घातक आहेत.खालच्या दिशेने असलेल्या जलविद्युत प्रकल्पाला अचानक आलेल्या पूर आणि खचणाऱ्या हिगाऱ्यामुळे नुकसान होते. त्यावर तातडीने कारवाई न केल्यास तापमान दोन अंश सेल्सिअसपेक्षा जास्त वाढल्यास अशा घटना वारंवार घडतील. 'डब्ल्यूआयएचजी', राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरण (एनडीएमए) आणि भारतीय दूरस्थ संवेदन संस्था यासह एक बहुएजन्सी 'टारक फोर्स' त्यावर लक्ष ठेवून आहेत. उत्तराखंड राज्य आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाने या वर्षी आपत्तीरागड जिल्ह्यातील उच्च-जोखीम असलेल्या चार हिमनदी तलावांचे सर्वेक्षण करण्याची योजना आखली आहे.

